

**МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ  
ГЛУХІВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ  
ІМЕНІ ОЛЕКСАНДРА ДОВЖЕНКА**

**Кафедра української мови, літератури  
та методики навчання**

**ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ  
ФІЛОСОФСЬКО-ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОМАНУ «ДІВЧИНА З  
ВЕДМЕДИКОМ» В. ДОМОНТОВИЧА В СУЧАСНІЙ ШКОЛІ**

**Магістерська робота**

зі спеціальності 014 Середня освіта

(Українська мова і література)

студентки 61-2 У групи

Навчально-наукового інституту

філології та історії

**Варварич Анастасії Романівни**

**Науковий керівник:**

кандидат педагогічних наук,

доцент

**Гричаник Наталія Іванівна**

**Глухів – 2023**

## ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ПРОБЛЕМИ ДОСЛІДЖЕННЯ.....	9
1.1. Характеристика понять «роман», «філософсько-інтелектуальний роман».....	9
1.2. Художній дискурс інтелектуальної прози В. Домонтовича.....	21
Висновки до розділу 1.....	32
РОЗДІЛ 2. ІДЕЙНО-ХУДОЖНЯ СВОЄРІДНІСТЬ ФІЛОСОФСЬКО-ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОМАНУ В. ДОМОНТОВИЧА «ДІВЧИНА З ВЕДМЕДИКОМ».....	35
2.1. Творча історія, жанрово-художні та сюжетно-композиційні особливості твору «Дівчина з ведмедиком».....	35
2.2. Особливості моделювання образної системи роману.....	45
Висновки до розділу 2.....	54
РОЗДІЛ 3. ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ ФІЛОСОФСЬКО-ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОМАНУ «ДІВЧИНА З ВЕДМЕДИКОМ» НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В 11 КЛАСІ.....	56
3.1. Специфіка аналізу епічного твору на уроках української літератури в старших класах.....	56
3.2. Сучасний стан досліджуваної проблеми в шкільній практиці.....	63
3.3. Методичні рекомендації до вивчення філософсько-інтелектуального роману «Дівчина з ведмедиком».....	73
Висновки до розділу 3.....	80
ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ.....	82
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	85
ДОДАТКИ.....	93

## ВСТУП

**Актуальність теми.** Одним із пріоритетних аспектів сучасного літературно-теоретичного інтерпретаційного процесу є наукове дослідження, осмислення та аналіз інтелектуальної романістики перших десятиліть ХХ століття. У контексті становлення нових парадигм ідейно-образної авторської свідомості, новаторських жанрів, форм і структур творчості з'являється нагальна потреба переосмислити художню спадщину тих митців, зв'язок яких із модерністською культурною традицією виражений найбільш яскраво. Насамперед це стосується інтелектуально-психологічної прози письменника, археолога, етнографа, фольклориста, мовознавця, філософа, політолога В. Домонтовича, твори якого в свій час були вилучені зі списків і порівняно недавно (90-ті роки ХХ ст.) повернуті до системи національно-культурних координат.

Творчість Віктора Петрова (літературний псевдонім – В. Домонтович) почала досліджуватися українськими вченими-літературознавцями, починаючи з останніх десятиліть ХХ століття. Будь-який його твір – це частина душі самого автора, художнє відтворення українського духу, а проблеми, порушені в них, є вічними і загальнолюдськими.

Творчість В. Домонтовича була предметом наукового зацікавлення низки українських вчених: В. Агеєва [1], Т. Белімова [9], О. Буханенко [22], Ю. Ганошенко [27], М. Гірняк [28], Р. Горбик [31], Ю. Загоруйко [39], Ю. Мариненко [52], С. Павличко [60]. Дослідники розглядали факти з біографії письменника, виокремлювали особливості творчого генія митця в контексті новаторських тенденцій ХХ століття і специфіку моделювання багатовимірної художньої реальності його творчості, визначали риси модернізму в творах автора, обґрунтовували важливість та актуальність гендерної проблематики, пояснювали роль і значення архетипних образів у них, досліджували вияв власного «Я». Ю. Шерех назвав В. Домонтовича найвизначнішим реформатором української прози ХХ століття, а його

прозова спадщина – це «етап повної зрілості нашого «європеїстського» роману» [82]. С. Павличко визначила роль письменника як найбільш послідовного вітчизняного модерніста, який «ламав стару риторичку, стереотипи, традиції, канони, повставав проти норми» [62].

На початку ХХІ століття значно активізувалося наукове дослідження творчого генія В. Домонтовича, з'явилися ґрунтовні літературознавчі розвідки. Надзвичайно важливими є наукові праці низки вчених: В. Агеєвої «Апологія модерну: обрис ХХ віку: статті та есеї» [2], В. Андрєєва «Віктор Петров. Нариси інтелектуальної біографії вченого» [5], М. Чабан «З роду Петрових. Матеріали до історії роду письменника В. Домонтовича (Віктора Петрова)» [79]. Особливості художнього мислення письменника препаровані в монографіях І. Констанкевич «Українська проза першої половини ХХ століття: автобіографічний дискурс» [41] та Р. Корогодського «До Брами Світла. Портрети» [43]. Роман «Дівчина з ведмедиком» досліджували спорадично І. Куриленко [48], Н. Мариненко [53], Ю. Шерех [83].

Отже, відсутність комплексної системної праці, у якій було б ґрунтовно проаналізовано інтелектуально-філософський роман В. Домонтовича «Дівчина з ведмедиком» й особливості його вивчення в сучасній школі й визначила актуальність теми дослідження.

**Мета магістерської роботи** – розкрити особливості вивчення філософсько-інтелектуального роману «Дівчина з ведмедиком» В. Домонтовича в сучасних закладах загальної середньої освіти.

Для досягнення поставленої мети було передбачено виконання таких **завдань**:

1. розкрити сутність понять «епос», «роман», «інтелектуально-філософський роман» у літературознавстві;
2. визначити особливості творчої манери В. Домонтовича-романіста;
3. зробити літературознавчий аналіз інтелектуально-філософського роману В. Домонтовича «Дівчина з ведмедиком»;

4. проаналізувати шкільні програми, підручники та навчально-методичні посібники в аспекті досліджуваної проблеми;
5. з'ясувати специфіку аналізу епічних творів на уроках української літератури в старшій школі;
6. розробити методичні рекомендації до вивчення роману В. Домонтовича «Дівчина з ведмедиком» на уроках української літератури в 11 класі.

**Об'єктом** дослідження є прозова спадщина В. Домонтовича й освітній процес з української літератури в старших класах у закладах загальної середньої освіти.

**Предметом** магістерської роботи є філософсько-інтелектуальний роман «Дівчина з ведмедиком» В. Домонтовича й особливості його вивчення в закладах загальної середньої освіти.

У роботі на різних етапах були використані такі **методи дослідження**:

1. *літературознавчі*: описовий (з метою аналізу наукової літератури з теми дослідження); культурно-історичний (для розкриття умов, у яких відбувалося формування творчого методу письменника, його світосприймання, практично втілене в прозових творах); біографічний (для з'ясування творчої історії, ідейно-тематичного спрямування й системи персонажів), герменевтичний (для інтерпретації епічних творів).

2. *загальнонаукові*: аналіз літературознавчих, методичних праць, навчальних програм, шкільних підручників, навчально-методичних посібників з української літератури; узагальнення матеріалу; метод теоретичного моделювання (для визначення предмета, об'єкта дослідження).

**Теоретико-методологічною основою** дослідження є теоретико-літературні праці П. Білоуса, О. Галича, Ю. Коваліва, А. Ткаченка, та ін., у яких подані визначення та ознаки ключових понять магістерської роботи; теоретико-літературні та історико-літературні праці таких дослідників епічних творів В. Домонтовича, як: Г. Бежнар, Т. Белімова, О. Боярчук, О. Буханенко, В. Корпусова, С. Матвієнко, Ю. Рибалко та ін., результати

досліджень у галузі літературної освіти в школі (праці Н. Волошиної, Л. Мірошніченко, О. Слоньовської, Є. Пасічника та ін.).

**Наукова новизна одержаних результатів.** У магістерській роботі узагальнено й доповнено теоретичний матеріал про особливості творчості В. Домонтовича; проаналізовано специфіку його прозової спадщини в методичних джерелах; розроблено власні методичні рекомендації до вивчення філософсько-інтелектуального роману В. Домонтовича «Дівчина з ведмедиком» в 11-му класі закладів загальної середньої освіти.

**Теоретичне значення роботи** полягає в тому, що її наукові результати важливі для комплексного вивчення особливостей української модерністської прози ХХ століття, зокрема творчості В. Домонтовича.

**Практичне значення дослідження.** Матеріали роботи можуть бути використані під час читання нормативних історико-літературних курсів і спецкурсів з історії української літератури для студентів педагогічних закладів вищої освіти спеціальності 014.01 Середня освіта (Українська мова і література), у процесі написання курсових і випускних кваліфікаційних робіт. Сформульовані положення, висновки дослідження та розроблені методичні рекомендації можуть бути використані науково-педагогічними та педагогічними працівниками.

**Апробація результатів дослідження.** Основні положення і висновки магістерської роботи викладалися та обговорювалися на V Усеукраїнській студентсько-викладацькій науково-практичній інтернет-конференції з міжнародною участю «Сучасні тенденції та перспективи мовно-літературної освіти в Україні» (16-17 лютого 2023 р., м. Глухів), Всеукраїнській студентській науково-практичній конференції «Актуальні проблеми лінгвістики та лінгводидактики» (11 травня 2023 р., м. Умань), Всеукраїнській науково-практичній інтернет-конференції «Арватівські читання-2023» (17 травня 2023 р., м. Ніжин), XIV Всеукраїнській студентсько-викладацькій конференції «Мова і література у проекції різних наукових парадигм» (18 квітня 2023 р., м. Старобільськ), II Всеукраїнській

науково-практичній конференції «Тенденції і перспективи вивчення літератури у середній і вищій школах» (30 листопада 2023 р., м. Тернопіль), 11th All-Ukrainian Scientific Pedagogical Readings of Young Scientists, Master's and Bachelor's Degree Students «THE 21ST CENTURY CHALLENGES IN EDUCATION AND SCIENCE» (April 20-21, 2023).

**Публікації.** Результати дослідження висвітлено в публікації:

1. Варварич А. Р. Постать В. Домонтовича в сучасній українській літературі. *Науковий потенціал дослідника: філологічні та методичні пошуки*: зб. наукових праць викладачів і студентів [випуск 11] / за заг. ред. В. А. Каліш. Глухів : Глухівський національний університет імені Олександра Довженка. 2023. 439 с.; С.160– 165.

**Структура роботи.** Магістерська робота складається зі вступу, трьох розділів, висновків до кожного розділу, висновків та списку використаних джерел. Загальний обсяг роботи становить 105 сторінок, з них основного тексту – 84 сторінки.

**У першому розділі** «Теоретичні основи проблеми дослідження» охарактеризовано термінологічну базу дослідження, визначено сутність понять «епос», «роман», «філософсько-інтелектуальний роман» у літературознавстві, досліджено особливості творчості В. Домонтовича-прозаїка.

**У другому розділі** «Ідейно-художня своєрідність філософсько-інтелектуального роману В. Домонтовича «Дівчина з ведмедиком»» проаналізовано один із перших модерністських творів письменника, розкрито історію написання, жанрову специфіку, ідейно-тематичне наповнення, охарактеризовано образи головних персонажів.

**У третьому розділі** «Особливості вивчення філософсько-інтелектуального роману «Дівчина з ведмедиком» на уроках української літератури в 11 класі» розкрито особливості вивчення епічних творів; проаналізовано програму та шкільні підручники з теми дослідження;

розроблено методичні рекомендації щодо вивчення філософсько-інтелектуального роману В. Домонтовича «Дівчина з ведмедиком».

**У висновках** узагальнено результати дослідження.

**У списку використаних джерел** наявно 84 позиції використаної літератури.

**У додатках** подано розроблені плани-конспекти уроків української літератури для 11 класу із вивчення життя і творчості В. Домонтовича.



## РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ ДОСЛІДЖЕННЯ

### 1. 1. Характеристика понять «роман», «філософсько-інтелектуальний роман»

Дослідження філософсько-інтелектуального роману «Дівчина з ведмедиком» В. Домонтовича в літературознавчому й методичному аспекті неможливе без аналізу ключових понять теми: епос, роман, філософсько-інтелектуальний роман, адже вони стосуються жанрових особливостей твору. З'ясуємо, як подає сутнісно-змістову характеристику цих понять літературознавча наука.

Оскільки роман є епічним жанром, то потрактуємо особливості даного роду літератури. Термін «епос» у науково-довідковій літературі має два значення. В історико-літературному значенні епосом називають народні поеми й казки. У теоретичному розумінні епос (грец. – слово, мова, розповідь) – один із трьох родів літератури, відмінний своїми ознаками від лірики та драми, основною характерною особливістю якого є розгорнуте зображення людського характеру [25, с. 347].

Епос – це літературний рід, у творах якого основним способом художньої комунікації (зображення подій, явищ, людей тощо) є розповідь та опис.

У літературознавчій науці виокремлено основні родові характеристики епосу: сюжетність; авторська відстороненість від зображуваного; відтворення подій, що вже відбулися; зображення героя через його вчинки, поведінку, особливості мовлення, пряму чи опосередковану характеристику; наявність різних описів; емоційно рівний («епічний») тон викладу; менш інтенсивне, ніж у ліриці, використання художніх засобів.

П. Білоус, О. Галич, В. Марко, А. Ткаченко виділяють важливі родоутворювальні ознаки епічних творів, що істотно відрізняють їх від

ліричних та драматичних творів. Зупинимось докладніше на характеристиці виокремлених науковцями родово-жанрових особливостей епосу:

- основою епічного твору є сюжет, який становить послідовний ланцюг подій, умотивований ідейним задумом автора;

- наявність позасюжетних елементів – портрети, пейзажі, описи обстановки, публіцистичні, ліричні відступи та ін.;

- важлива роль належить розповіді (оповіді);

- наявність «епічної дистанції». Це означає, що події, описані у творі, як правило, віддалені від автора як у часі, так і емоційно. Наприклад, Гомер писав про далекі епохи, а сучасний письменник може написати твір про події минулого тижня. Тому навіть граматично епічні твори оформлені дієсловами минулого часу. Минулий час дієслів – це граматичний корелят епічної дистанції;

- надзвичайна зацікавленість важливими подіями, навколишнім світом та людьми. Світ зображений завершеним, або «пізнаним»;

- опис – це зображення предметного світу в статиці (пейзажі, елементи побуту, опис зовнішності персонажів, їхній внутрішній світ, словесні зображення подій і фактів, що повторюються);

- тематична розмаїтість епічних творів. Тема трактується як предмет художнього зображення кола життєвих явищ, відтворених письменником і поєднаних в єдине ціле авторським задумом з метою постановки філософських, соціальних, національних, моральних проблем, важливих для відображення історичної епохи [14; 26; 54].

Отже, родові особливості епосу істотно відрізняються від сутнісних характеристик лірики й епосу та проявляються в жанрових виявах. Одним із них є жанр роману. Розглянемо кілька варіантів визначення жанру роману, поданих у довідковій та науковій літературі. У «Великому тлумачному словнику» подано таке потрактування: «роман – це великий за розміром і складний за будовою прозовий (рідше віршований) оповідний твір художньої

літератури, в якому широко охоплено життєві події, глибоко розкривається історія формування характерів багатьох персонажів, їхня психологія, побут та інше» [25, с. 346].

Укладачі «Літературознавчого словника-довідника» потрактовують роман як «найбільш поширений у XVIII – XX ст. епічний жанровий різновид, місткий за обсягом, складний за будовою прозовий (рідше віршовий) твір, у якому широко охоплені життєві події, глибоко розкривається історія формування характерів багатьох персонажів» [50, с. 592]. Автори наукової статті зазначають, що художня розповідь і той світ, що створений авторською уявою, є основними структурними елементами роману. Він розлогий у часі, має багато персонажів, які займають або основну, або другорядну позицію, наповнений подіями, становлять сюжетну основу.

Автори навчального посібника «Теорія літератури» приділяють детальну увагу визначенню змісту дефініції «роман» та хронології його виникнення і функціонування в різні періоди розвитку літературного процесу. Вони наголошують на тому, що саме слово походить із французької мови «roman» і означає «великий епічний твір, в основі якого лежить зображення приватного життя людини в нерозривному зв'язку із суспільним розвитком» [26, с. 264].

Як теоретико-літературне поняття слово «роман» уперше використав у XVI столітті англійський дослідник літератури Джордж Патенхем у праці «Мистецтво англійської поезії» (1589). Згодом поняття зазнало еволюційних змін, оскільки спочатку так називали будь-які віршовані твори, що були написані романською, а не латинською мовою. Значного поширення це словосполучення набуло після появи в літературі XIII століття двох «Романів про Розу» (автори першого Гійом де Лорріс та Жан де Мень; автор другого – Жан Ренар). Через деякий час романами починають називати прозові твори, що мають специфічну тематику. Наприклад, уже в XVII столітті французький дослідник П'єр-Даніель Юе дав наступне визначення роману: «Це вигадані

любовні історії, мистецьки викладені прозою для задоволення та повчання читачів» [26].

Розглянемо історію становлення роману як епічного жанру літератури. Він зародився ще в часи античності приблизно в II – VI століттях нашої ери. З цим періодом пов'язані такі твори, як «Ефіопіка» Геліодора, «Левніппа і Клітофант» Ахілла Татія, «Дафніс і Хлоя» Лонга, «Золотий осел» Апулея. Перші грецькі романи були авантюрного або любовного змісту. Головні персонажі змушені були долати низку перешкод на шляху до свого щастя: насильне розлучення, підступні напади розбійників, продаж у рабство. Але обов'язковою умовою таких творів була наявність щасливої розв'язки.

Зі зміною історичної доби, в часи Середньовіччя виникає лицарський роман. Найбільш популярними були твори про короля Артура і лицарів «Круглого столу». Головні персонажі таких творів – це відважні, сміливі, загартовані в боях лицарі, які долали на своєму життєвому шляху різноманітні перешкоди заради Батьківщини або пані свого серця, в яку віддано були закохані.

Романи, створені в добу Відродження, мали ознаки реалістичної літератури. Лише завдяки розуму, силі волі, життєвому досвіду та знанням герой може чогось добиватися в житті. Він не пасивний, а навпаки – проявляє силу волі і характер задля досягнення мети. У західноєвропейській літературі XVIII століття набуває особливої популярності авантюрний роман («Жіль Блаз» Лесажа), роман виховання («Вільгельм Мейстер» Й. В. Гете), психологічний роман («Памела» С. Річардсона). У згаданих творах з'являється критичний пафос, відбувається викриття соціальних пороків та тієї суспільно-історичної дійсності, в якій проживали герої.

Зародження українського роману відбулося в XIX столітті. Перші твори цього жанру були написані російською мовою Г. Квіткою-Основ'яненком («Пан Халявський») та Є. Гребінкою («Чайковський»). Через певний час ще було створено низку романів російською мовою: Марко Вовчок «Записки причетника», «Жива душа», П. Куліш «Михайло

Чарнишенко», «Олексій Однорог». П. Куліш став і автором першого в літературі роману, написаного рідною мовою, – «Чорна рада». Згодом були надруковані романи І. Нечуя-Левицького «Хмари», «Понад Чорним морем», Панаса Мирного «Хіба ревуть воли, як ясла повні?», «Повія», І. Франка «Борислав сміється».

Різнотематичними є українські романи ХХ століття: В. Винниченко («Заповіт батьків», «Записки Кирпатого Мефістофеля», «Хочу!», «Божки», «Чесність з собою», «Рівновага», «Сонячна машина», «Слово за тобою, Сталіне», «Нова заповідь», «Вічний імператив»), А. Головка («Бур'ян»), В. Чередниченко («За плугом»), Ю. Яновський («Чотири шаблі», «Вершники»), З. Тулуб («Людолови»), Я. Качура («Ольга»), В. Підмогильний («Місто»), С. Скляренко («Святослав», «Володимир») та інші. Вагомий внесок у розвиток жанру роману зробили О. Гончар, В. Земляк, Гр. Тютюнник, П. Загребельний, В. Дрозд, І. Чендей [26].

Крім оповіді (виклад від першої особи) або розповіді (виклад від третьої особи), роману як епічному жанровому різновиді притаманна пряма мова персонажів (у вигляді діалогів, монологів, полілогів), розлогі описи місця дії, авторські відступи і коментарі. Залежно від різновиду роману, авторського стилю або творчого почерку письменника співвідношення між ними можуть істотно відрізнятися – від переваги оповіді (розповіді), що є характерним для класичного роману, до переваги опису, діалогу чи монологу (внутрішнього монологу у психологічному романі, опису – в документальному). Розповідач у буквальному розумінні даного поняття – це впливовий творець вигаданої реальності, який керує образами, формує їх, остаточно інтерпретує або характеризує. Така ознака роману – наявність розповідача – не завжди наявна в творі, особливо в сучасних романах. Адже не завжди можна виявити розповідача і не обов'язково всі події сконцентровані навколо нього.

Роман як «великий за обсягом епічний твір, метанаратив, для якого характерне панорамне зображення дійсності, багатоплановість на

фабульному та сюжетному рівнях розвитку конфліктних ліній, ускладнений хронотоп, поліфонічна, часто уповільнена розповідь, супроводжувана художнім висвітленням актуальних проблем зовнішнього та внутрішнього світу» [26, с. 342].

Виходячи зі змісту даного визначення, можемо констатувати, що у романах важлива роль належить сюжетності, подієвості та системі образів, які допомагають письменникові розкрити свій задум та донести його до читачів.

У літературознавчій науці розрізняють роман-епопею і роман-хроніку. Так роман-епопея – це твір, у якому відображаються важливі історичні події або події, що відбуваються протягом тривалого проміжку часу. Натомість роман-хроніка – роман, в якому подається опис подій з опертям на справжні документи епохи, що зображується.

Таким чином, роман – це художній твір, велике епічне полотно, в якому події тривають певний період часу, репрезентовано низку життєво важливих подій певної епохи, цілу систему образів-персонажів у детальному їх змалюванні. Інколи спостерігається переплетіння декількох сюжетних ліній у таких творах. Проте найголовніше, щоб події визначались одноцільністю, ідейним спрямуванням та приблизно однаковим обсягом наявних частин. Даному епічному жанрові притаманна складна інтрига, трагічні ситуації, заплутані колізії та єдиний хід оповіді, тобто те, що науковці називають динамічними моментами.

Важливу роль у романних жанрах займають образи персонажів, адже оповіді про них підпорядковані всі статичні компоненти твору. Тому жанрова природа роману на певних періодах його розвитку безпосередньо залежала від їх місця і ролі. На відміну від епопеї, у ньому на перший план виходять образи звичайних людей, у діях яких спостерігаються їх особисті поривання, прагнення, мрії та сподівання. Щоб більш детально розкрити психологію та особистісні характеристики героїв роману, письменники часто вдаються до переплетення різних засобів зображення: оповідання з художніми описами і

авторськими характеристиками, ліричними відступами та діалогами для відтворення гострих конфліктів. У романі наявні різні епізоди, незначні або важливі факти, що перебувають у взаємозв'язку.

Отже, виходячи із вище викладеного матеріалу, можемо сказати, що немає однозначності в науковому трактуванні дефініції «роман». Всі вони потребують уточнення, узагальнення та висновку. У більшості випадків він тлумачиться як великий за обсягом твір, хоча в літературознавстві існують і мікроромани (цикл «Маленькі романи» Г. Ветерма, «Смерть – сестра моєї самотності» Галини Тарасюк, «Льох» В. Медведя). У закордонному літературознавстві часто використовується поняття «роман», коли мова йде про розвиток прозової літератури в часи Античності та Середньовіччя. В українській класиці спостерігається двояка ситуація: виокремлення роману як епічного жанру і ототожнення його із дефініцією «повість». Така ситуація «змішування» наявна у творчості письменників ХІХ століття І. Нечуя-Левицького і Панаса Мирного. Відтак і в літературі ХХ століття не всі письменники дотримуються строго детермінованих жанрових рамок, вдаються до авторських визначень. Так, наприклад, В. Барка визначав свій твір «Жовтий князь» як повість.

Зупинимось на розгляді класифікацій різновидів роману, які запропоновані в науковій літературі. Нам імпонує класифікація, запропонована Р. Гром'яком, який виділяє:

- *роман автобіографічний* – це один із жанрових різновидів роману, головним героєм якого є сам автор, а події, про які йде мова, носять автобіографічний характер;
- *роман біографічний* – теж один із жанрових різновидів роману, в основі якого лежить художня розповідь про життєпис конкретної історичної постаті – вченого-дослідника, полководця, письменника, суспільного діяча (О. Іваненко «Тарасові шляхи», Р. Іваничук «Шрами на скалі», Г. Колісник «Прелюди Гоголя», «Осії Гоголя»);

- *роман готичний, або роман жахів* – епічний твір, в центрі зображення якого незвичайні ситуації, жахи пекла, страхітливі, вигадані образи, нерозгадані таємниці, які перетворюють персонажа на іграшку надприродних сил (І. Сенченко, О. Ільченко, В. Міняйло, В. Дрозд);
- *роман детективний* – один із різновидів детективної літератури, в якому відбувається стрімкий розвиток напружених подій (А. Конан-Дойл, Агата Крісті);
- *роман історичний* – художній твір, побудований на історичному матеріалі і в художньому сенсі інтерпретує особливості певної епохи або історичного періоду (І. Білик «Похорон богів», П. Загребельний «Роксолана»);
- *роман соціально-побутовий* – епічний твір, який передає гострий конфлікт між людиною та суспільством, у якому вона перебуває. Його різновиди: родинний роман, жіночий роман, роман виробничий (П. Куліш «Чорна рада», А. Чайковський «Сагайдачний», «Корнієнко», П. Загребельний «Євпраксія», «Диво» та інші);
- *роман пригодницький* – твір, сюжет якого насичений незвичайними подіями й характеризується несподіваним їх поворотом, стрімкою динамікою розгортання подій. Різновидом такого твору є сенсаційний роман (Ю. Смолич «Прекрасні катастрофи» та ін.);
- *роман фантастичний* – епічний твір, сюжет якого побудовано з вкрапленням фантастичного сюжету або вигаданих образів; уявний світ, створений авторською фантазією, не відповідає реальності (Є. Гуцало «Парад планет»);
- *роман соціально-психологічний* – художній твір, у якому органічно поєднується зображення соціальної дійсності з психологічними аспектами зображення внутрішнього світу персонажів (Г. Тютюнник «Вир», О. Гончар «Собор»);
- *роман тенденційний* – різновид роману, в якому уявний світ, витворений автором, підпорядкований певній ідеологічній позиції. Такий різновид



набув широкої популярності в радянській літературі (С. Тудора «День отця Сойки», романи Ю. Смолича) [50].

Це не повна і не остаточна класифікація романних жанрів, оскільки в різних посібниках із літературознавства зустрічається ще низка жанрових різновидів: «роман виховання», воєнний роман, роман-щоденник, роман філософський, роман у віршах, інтелектуальний роман, роман-утопія, роман-дистопія, мариністичний роман, роман географічний, роман урбаністичний, роман сатиричний, роман еротичний.

Надзвичайно цікавим і нетиповим є поділ на жанрові різновиди роману, який пропонує І. Безпечний. Він виокремлює такі:

- *роман авантюрно-пригодницький*. В його основі – зображення різних пригод вдалого мандрівника-самітника, якому доля приготувала різні випробування, але він зумів вижити захищаючи себе за допомогою авантюри і пригод (Лесаж «Жіль Бляз», «Кривий біс»);
- *роман психологічний*, який в українській літературі був започаткований І. Франком;
- *роман громадсько-політичний*, основоположником якого вважається В. Винниченко (романи «Божки», «Рівновага», «Хочу»);
- *роман утопічно-авантюрний*, засновником якого теж був В. Винниченко. У таких творах акцент було зроблено на доленосній ролі однієї людини, яка, як виявилося, була здатна зробити щасливим усе людство й усунути класову боротьбу (В. Винниченко «Сонячна машина», Ю. Яновський «Майстер корабля»);
- *роман українського еміграційного письменства* – це художній твір, який був створений за межами України, але не поривав традиції старого українського роману (У. Самчук «Марія», «Ост», «Темнота», І. Багрянний «Тигролови», «Буйний вітер», «Сад Гетсиманський», В. Чапленко «Чорноморці», Д. Гуменна «Діти чумацького шляху», «Золотий плуг», В. Винниченко «Слово за тобою, Сталіне!» та інші).

Крім того, за формою оповіді розрізняють: роман у новелах (О. Гончар «Тронка»), роман-хроніка (Ю. Щербак «Хроніка міста Ярополя»), химерний роман (Є. Гуцало «Позичений чоловік»), роман-сповідь (П. Загребельний «Я, Богдан»).

Теоретично-наукове обґрунтування роману в літературознавчій науці розпочинається в ХІХ столітті. Зокрема, Ф. В. Шеллінг пояснював, що романістові підкоряються всі сторони оточуючої дійсності, різні прояви людської натури, відтворення різноаспектності життя: як трагічних сторін, так і комічних. При цьому, переконує вчений, сам письменник має залишатися невразливим до будь-яких зовнішніх або внутрішніх впливів.

Г. Гегель теж пояснює художню природу роману, відштовхуючись від того, що в ньому «виступає багатство і розмаїтість інтересів, станів, характерів,, життєвих відносин, широке тло цілісного світу» []. Роман, на його думку, виник у кризові моменти розвитку суспільства, тому й героями його є не міфологічні чи фантастичні істоти, а звичайні люди з позитивними якостями або вадами.

Вагомий внесок у розвиток теорію романного жанру зробив й І. Франко. Дослідник, звертаючи увагу на особливості роману, вказував, що його сюжет безпосередньо відображає суспільний і культурно-історичний процес і час, в якому живе сам письменник. На початку ХХ століття в літературознавчій науці теж намітилося декілька поглядів на жанрову природу роману як епічного твору. Так, В. Кожинів називав роман «провідною літературною формою й ніби підкоряє собі всю епічну творчість». Далі в цьому напрямі пішов В. Дніпров, який доводив, що роман – це особливий рід літератури, що ефективно синтезував у собі родові ознаки епосу, лірики і драми, ставши синтетичним жанром. На його думку, саме роман може відобразити реальне життя в усій його різноманітності.

У літературі значного поширення на початку ХХ століття набуває жанр інтелектуального роману, який тлумачать як різновид епічного твору, в якому авторська увага значною мірою зосереджена на аналізі конкретної

інтелектуальної проблеми та внутрішньому світі персонажа. Література в усі періоди свого розвитку має філософський підтекст, проте авторське філософствування значно актуалізується в епоху значних історичних і суспільних катаклізмів. Література, як і філософія, стає тим каталізатором, за допомогою якого розкриваються різноманітні проблеми, передаються настрої. Найчастіше це були песимістичні настрої та почуття розчарування в житті, оточуючих, самих себе. Минулі досягнення вже не відігравали значущу роль у процесі формування внутрішнього світу людини, розчарування стосувалося всіх попередніх ідеалів, гуманістичних напрацювань й раціоналістичних тверджень. Відтак філософствування на абстрактні теми в літературі наприкінці ХХ століття виявилось єдиним способом говорити правду.

Вперше дефініція «інтелектуальний роман» була запроваджена Т. Манном у 1924 році. У його романі «Чарівна гора» було художньо інтерпретовано тему філософського осмислення життя. У сучасному літературознавчому дискурсі науковці теж підходили до потрактування цього поняття. Так С. Павличко, аналізуючи жанр інтелектуального роману, визначала, що «інтелектуальний роман є, зазвичай, модерним романом зі своїм особливим дискурсом» [61, с. 27]. Відповідно літературознавець окреслила його жанрові елементи: «В інтелектуальному романі сама колізія, конфлікт є певною розумовою схемою, якій підкорений розвиток сюжету. Відповідно схематичність притаманна й героям. Інтелектуальний роман байдужий до людських характерів. Вони символізують певні погляди або психологічні стани, а роман є викладом зіткнення цих поглядів або осмисленням цих станів» [61, с. 28].

#### *Жанрові ознаки інтелектуального роману*

- Стиль інтелектуального роману визначений переважанням думки над формою.
- Інтелектуальні романи є штучними, сконструйованими. Це романи-дискусії, до монологів і сентенцій на філософські й літературні теми більше за дію.

- Діалоги й колізії роману торкаються універсальних, філософських проблем буття;
- Стиль роману іронічний, скептичний, навіть не позбавлений пародійних ноток;
- Голос автора в інтелектуальному романі чітко прослуховується;
- Як правило, багато алюзій, відкритих і прихованих цитат, тут відбувається полеміка з письменниками, філософами, вченими, відтак текст може нагадувати науковий твір;
- Конфлікт є певною розумовою схемою, якій підкорений розвиток сюжету;
- Схематичність героїв. Вони символізують певні погляди або психологічні стани, а роман є викладом зіткнення цих поглядів або осмисленням цих станів [61].

Отже, враховуючи напрацювання учених-літературознавців у царині визначення жанрових різновидів роману, можемо сказати, що в українській класичній літературі вони доволі широко представлені, що вказує, в свою чергу, на різноматичність і багатопроблемність літератури, вияв авторських підходів до окреслення власних жанрових форм роману. Даний жанр постійно розвивається, адже нова епоха, нестандартні суспільно-політичні, соціальні, економічні зрушення, розвиток філософської думки, зміна світоглядних орієнтирів накладають відбиток на становлення і динаміку його розвитку та функціонування. Складним для розуміння і аналізу все ще залишається інтелектуальний роман. Проаналізувавши наукові напрацювання про цей різновид роману, ми сформулювали його робоче визначення: *«філософсько-інтелектуальний роман – це жанровий різновид епічного твору, в основі якого не авторське зображення суспільно-історичних перепитів або життєвих доль героїв, а роздуми на філософські, моральні, інтелектуальні теми»*.

## 1.2. Художній дискурс інтелектуальної прози В. Домонтовича

Новітні дослідження в галузі літературознавства детермінують аналіз творчого доробку письменників попередніх епох та їхніх художніх надбань із позицій сучасності, окреслюють внесок митців у розвиток літературного процесу, акумулюють новітню інтерпретацію родово-жанрового літературного вияву. У зв'язку з цим на особливу увагу заслуговує постать В. Домонтовича – одного із незвичайних і найбільш утаємничених митців української літератури ХХ століття, філософа, соціального антрополога, археолога, історика, культуролога, літературного критика, який посів відчутно осібне місце в культурному просторі українства ХХ століття.

Віктор Платонович Петров (В. Домонтович, В. Бер, Борис Веріго, В. Плят) – універсально обдарована особистість, життя якого – це авантюрно-пригодницький твір з конкретними утаємниченими епізодами, подвійним життям, містифікацією. Біографія митця цікава й суперечлива водночас. За різними джерелами інформації він, починаючи з 30-х років, співпрацював із радянською розвідкою, а під час окупації Харкова носив німецький офіцерський мундир. Процес поступового формування В. Домонтовича як письменника, глибокого інтелектуала-гуманітарія відбувався в стінах Київського університету під впливом відомих учених, які на той час працювали в освітньому закладі, – М. Грунський, А. Лобода, С. Маслов, В. Перенц та інші. Майбутній письменник цікавиться надбаннями з історії літератури, етнографії, фольклористики, започатковує свої перші наукові студії. Його літературно-мистецькі уподобання окреслюються в дружньому колі неокласиків, на тлі літературних дискусій 1920-х років. Так у 1919 році відбувалася вагома подія в житті митця – знайомство з лідером неокласиків, майбутнім визначним українським літературознавцем, поетом та перекладачем М. Зеровим, який запросив його приїхати в Баришівку. Зміна місця проживання стала для В. Домонтовича не лише часом «консолідації неокласичної групи», а своєрідною, довготривалою етнографічно-історичною експедицією, подорожжю у часі, «поворотом до старовини, втіленої в

сучасність» [4, с. 30]. Серед красивої природи він повертається до своїх студентських спостережень та по-новому роздумує про українське бароко: «З країни «естетичних переживань форми» ми потрапляли в країну реальної здійсненності, де життя виступало в усій аморфній і терпкій наготі елементарного....Ми входили – краще сказати: примушені були обставинами ввійти! – в минуле не через муровану браму Заборовського, а через задні двері. Не з фасаду, а з бічного входу» [4, с. 31].

Короткотривала мандрівка в сільську місцевість сприяла тому, що після повернення в 1923 році до Києва молодий літератор активно заявляє про себе: починає співпрацювати з низкою академічних видань, виступає на різноманітних літературних зібраннях, бере активну участь у мистецьких дискусіях. Особливий інтерес у нього викликали зустрічі київської літературно-мистецької групи «Музагет» і диспути в літературному об'єднанні українських письменників «Аспис». Відвідуючи їх В. Домонтович мав можливість бути не тільки активним слухачем, а й виступати зі своїми доповідями, говорити про актуальне, об'єктивно оцінювати художні надбання. І таким чином сам формувався як письменник.

О. Пронкевич зазначав: «Творчість В. Домонтовича – це і якісно новий стрибок у напрямку до критичного самоосмислення українського духу, бо він значно збагатив репертуар процедур самопізнання української культури, теоретично їх обґрунтував, подав їх на небаченому до нього (а багато в чому й досі) рівні рефлексії» [58, с. 7]. Наведена теза окреслює виокремлення у більшості прозових творів митця модерністських тенденцій з елементами експериментування у формозмісті та використання глибокого філософського підтексту. Будь-який самостійний твір автора («Доктор Серафікус», «Дівчина з ведмедиком», «Без ґрунту» та ін.) – це складно організована художня єдність, взаємозв'язок множинних культурних кодів і дискурсів з яскраво вираженими жанровими ознаками інтелектуальної прози. Ураховуючи напрацювання письменників-модерністів, можемо говорити про висвітлення їх світоглядно-естетичних та індивідуально-психологічних засад у творчості

В. Домонтовича. Його творче мислення – це певний симбіоз філософської думки та художньо-мистецької рецепції, що розгортається в різноманітному авторському доробку: історіософсько-культурологічних дослідженнях, науково-літературознавчих працях, інтелектуально-психологічних творах, романізованих біографіях, різноматичній малій прозі.

Творча спадщина митця художньо репрезентує модерністські нововведення. Дослідники його творчості Ю. Шевельов, С. Павличко вказують на тісний зв'язок прози з неокласицизмом. Так, Ю. Шевельов указував, що «його не тільки читаність у світовій літературі, а перебування в ній, його мудрий скептицизм, його відраза до патетики й поверхового патріотизму, його вірність українській літературі» засвідчують вдале поєднання професійних наукових знань із літературним досвідом [82]. Р. Горбик зокрема відносить роман «Дівчина з ведмедиком» до зразку неокласичних творів [31]. Дослідниця, аналізуючи сюжет твору, зазначає, що самогубство Зини є якраз художнім репрезентативом неокласичного сюжетнотворчого елементу. Інша дослідниця творчості В. Домонтовича О. Боярчук до зразків неокласичного твору відносить роман «Доктор Серафікус», указуючи на авторське заперечення всього того, що на перший погляд здається дискусійним, неправдоподібним і викликає низку полярних оцінок [16].

Відтак у контексті магістерського дослідження не можемо повністю погодитися з думками літературознавців, оскільки, попри наявність неокласичних елементів у творах, В. Домонтович – це індивідуальність, митець із власними поглядами і переконаннями, органічним художнім голосом і авторською манерою письма. Його іронічна, в деякій мірі експресивна проза вирізняється серед неокласичних, менш емоційних творів.

В. Дніпров акцентував увагу на тому, що в «інтелектуальному романі письменник характеризував людину через повноту того, що вона думає, а також через те, яким чином вона це думає, через особисту манеру мислити і виражати думки, через властивий даній особі світ асоціацій, через

інтелектуальний темперамент, пафос упевненості, тонку іронію або скепсис, через якість чи ухильну невизначеність висновків і навіть через граматичну будову мовлення».

Сюжетна основа творів В. Домонтовича – це зіткнення полярних ідей, композиційні експериментування. Персонажі є складними розгорнутими метафорами, за описом життя яких часто приховуються антагоністичні ідеї. Герої, як правило, позбавлені детальної авторської характеристики та оцінки, вони є гротескними або схематичними, зберігаючи при цьому індивідуально-психологічні риси і синтезуючи емоційність і наративність із загальною ідейною наповненістю.

Реакція українського письменника-класика на кризові явища в сучасному світі реалізується через постмодерністське світоприйняття, глибоку філософію та ускладнений жанровий метаморфізм, що позначається на інтертекстуальності. Відтак характерною особливістю творів В. Домонтовича є інтертекстуальність, яка тлумачиться як міжтекстове співвідношення літературних творів. У художньому просторі прози автора інтертекстуальність репрезентована через зіткнення різних дискурсів, використання алюзій, ремінісценцій, різних новоутворень. Через символічні дескриптори він уводить у сюжет творів імена відомих історичних осіб, письменників. Наприклад, показуючи взаємозв'язок між історично-культурними епохами, літературним розвитком і персоналіями, художньо інтерпретує постаті Ф. Війона, М. Гоголя, К. Гоцці, П. Куліша, Г. Сковороди та інших.

На думку Т. Белімової, інтертекстуальність В. Домонтовича – це постійне, іноді без будь-якої мети, мало зрозуміле авторське запозичення інших дискурсів на всіх рівнях структури художнього твору. Використовуючи власні фрази, митець майстерно вводить у твори чужі, запозичені слова-думки і попередників, і сучасників, свідомо чи несвідомо ним засвоєні [9]. Так уже в романі «Дівчина з ведмедиком» автор використовує влучні цитати із творчості Гете і Новаліса, переказує розділи з



книги Н. Макіавеллі. У ще одному прозовому творі «Доктор Серафікус» теж спостерігаються запозичення із творів В. Гюго, О. Вайльда, напівцитати-напівпародії з розвідок З. Фрейда і Дж.Фрейзера.

Таким чином, ще однією особливістю творчого методу В. Домонтовича є широке використання ремінісценцій, цитат та інших запозичень, що перегукуються з засадничими тезами західноєвропейської філософсько-культурологічної думки. Відтак його модерністські романи є такими, що «відображають те, чого люди зазвичай не бачать, і цю сторону дійсності автор унаочнює і увипуклює так, що вона стає нібито цілою дійсністю» [80, с. 109].

Ще однією важливою рисою творчого почерку В. Домонтовича є деконструкція творів. Означена дефініція вперше в літературну практику була введена Ж. Деррідою, який виявляв внутрішні суперечності у текстах, знаходив приховані смисли, робив спроби їх тлумачити. Наприкінці ХХ століття це поняття набуло іншого значення. Воно включило в себе і деконструкцію, і реконструкцію, постаючи в новій іпостасі. В. Домонтович деконструє різні, з певним смисловим навантаженням, слова. Наприклад, у романі «Доктор Серафікус» митець переосмислює ірраціональне та раціональне начала, представляючи їх в вигляді нерозривної єдності та неподоланної суперечності водночас.

Така деконструктивна репрезентативність розкриває модерністське світовідчуття письменника, його свідомість, апелює до активізації широкого спектра культурологічно значущих інтерпретацій, що, в свою чергу, виявляються у феноменах «сценарного» стилю, «візуальної» прози, «монтажного» наративу.

Ще однією визначальною особливістю прози В. Домонтовича є її неоднозначна, імпліцитна проблематика, що розкривається через художній аналіз та відтворення буття у різних вимірах – у матеріальному (зовнішньому) світі та на рівні свідомості суб'єкта (сфери підсвідомого). Видиме буття відповідає раціональному, тобто розумовому, логічному,

усвідомлювальному, а внутрішнє – ірраціональному (інстинктивному, алогічному, навіть абсурдному) вимірам людської свідомості. Так, дослідниця Ю. Загоруйко, акцентуючи увагу на рисах психологізму у творчості В. Домонтовича, зазначає, що важливо звертати увагу на її проблематику, а саме «зображення й аналіз стосунків і конфлікту раціональних, себто розумових, логічних, ірраціональних факторів людської свідомості» [39, с. 13].

В. Домонтовичу-модерністу близькими були й ідеї екзистенціалізму як одного із провідних модерністських відгалужень. Його художню спадщину можна порівняти з екзистенціалістською прозою А. Камю, Ж. П. Сартра, Х. Ортеги-і-Гассета. Науковець В. Корпусова стверджує, що світоглядне кредо письменника – екзистенціалізм. І це яскраво проявляється в прозі автора, оскільки він був схильний до філософствування, інтеграцію у внутрішній світ людини, зображення її в «межовій» ситуації, коли зробити правильний життєвий вибір було непросто [44]. Дослідниця С. Павличко теж переконувала, що В. Домонтович зосереджений в своїй творчості на екзистенціальних проблемах людського буття. Проза митця була звернена безпосередньо до художнього осмислення підсвідомого «я», до буття людини. Філософсько-екзистенційний модус став основою світовідчуття і світосприйняття рафінованих інтелігентів. Відтак зображуючи конфлікт раціонального та ірраціонального, роздвоєння свідомості особистості, автор апелює до її внутрішнього світу, її оточення та художньої картини дійсності [63].

Наскрізним і найчастіше вживаних у прозі письменника є образ творчої людини, митця, науковця. Автор зазначає, що формування такого героя відбувалося під безпосереднім впливом різноманітних чинників: історичних, соціальних, культурологічних, економічних. Відповідно до цього це учений нового типу, який є більш цікавим у спілкуванні, освіченішим, більш комунікабельним. Він сумлінно працює в ім'я процвітання малої батьківщини і власної слави. Такий герой повністю заглиблений у роботу,

тому все, що відбувається навколо, йому просто нецікаве або непомітне. Він перебуває у власному, надзвичайно обмеженому просторі. Сам В. Домонтович в одному із творів так пише: «Осівши в місті, вони так чи інакше урбанізувалися. Але і в місті побут старосвітських батюшок і матушок вони вбачали за остаточну завершену форму ідеального життя. Урбанізацію вони розцінювали як правдиве призначення часу. Сергій Єфремов справив собі теплу бекешку з сірим смушевим коміром... Григорій Іваниця купив на фундуклеївський двоповерховий будинок... Микола Плевако носився з проектом видати повну збірку Ганни Барвінок» [46, с.23]. Зображуючи героїв, класик української літератури вдається до застосування парадоксів та іронії, які стали основними складовими його ідейно-естетичної свідомості. Отже, таке індивідуально-авторське зображення персонажів було обумовлено сформованою художньо-світоглядною парадигмою письменника, естетичним та інтелектуальним кругозором.

Спираючись на філософсько-літературні напрацювання екзистенціалістів, його цікавила проблема людського існування, місця і ролі особистості в соціумі, її приреченості. Філософсько-екзистенційний модус став підґрунтям створення образів рафінованих інтелігентів, зображення конфлікту раціонального та ірраціонального, у результаті якого переважає апелювання до окремої особистості з роздвоєною свідомістю. Не зображення, а переживання зображеного ставали домінуючими у створенні авторської картини світу. Його екзистенційні герої схильні до рефлексії, самоспоглядання, зосередження на власній особі, що в результаті призводить до внутрішнього роздвоєння, трагічного світосприйняття, усвідомленості особистістю абсурдності буття.

Творчість В. Домонтовича різноматична і проблемна. В центрі творів – зображення перипетій «нашого часу», суперечливої культурно-історичної епохи з її традиціями та новаторськими зрушеннями. Спостерігаючи за повоєнною кризою людської цивілізації в цілому, письменник переконує, що повоєнна дійсність перебуває на шляху

самознищення. Відповідно низка ідеологічно-політичних і культурно-мистецьких тенденцій сприяють, на думку письменника, їх розмежуванню в різних літературних жанрах.

Наявність парадоксів – це ще одна характерна риса творчої манери В. Домонтовича. Його Іруся шукає «поєднання суперечностей», Зина – «неправдоподібних істин», інші герої доволі часто вживають у власному мовленні різні парадоксальні твердження, що, в свою чергу, сприяє розширенню й поглибленню змісту творів. О. Черненко наголошує, що «...у парадоксах Домонтовича багато символіки. Символи, наче мости, сполучають усі розгалуження внутрішньої світоглядної теми й увипують водночас душевне життя протагоністів» [81, с. 109].

Парадокс стає тим художнім прийомом, за допомогою якого, експериментуючи, письменник розкриває власні погляди на речі, відмінні від звичайних, загальноприйнятих, спонукає переглянути будь-які норми, канони, моральні принципи. Використання парадоксів у творчості В. Домонтовича досліджував тривалий час Ю. Шевельов, який зазначав: «Словесні парадокси (які, до речі, неминуче були пов'язані з банальностями, бо суть переважного типу парадоксі якраз у тому, що вони заперечують банальності) – далеко не єдиний і не головний засіб експресіонізму в Домонтовичевій прозі. Ще більше вражають парадокси сюжетно-композиційні» [82, с. 25].

У творах наявні і словесні, і сюжетно-композиційні парадокси. Найбільш вдалим є сюжетно-композиційні парадокси: поведінка Зини в «Дівчині з ведмедиком», «роман» Комахи і Ірцею, безглузді перипетії непочатого роману з Тасею, поведінка Вер щодо Корвина у творі «Доктор Серафікус», авторська критика радянської дійсності в романі «Без ґрунту». Отже, тяжіння до парадоксальності простежується в прозі В. Домонтовича через нагнітання емоційної напруги завдяки застосуванню експресивних образів і мотивів, філософсько-узагальнених висловлювань.

У романістиці В. Домонтовича, зокрема його інтелектуальній прозі, спостерігається суто авторське тлумачення відомих у літературі архетипів Землі та Дому. Вони означають наближення героя до праоснов, бажання закріпитися на певній території, є символом повернення додому. Письменник наголошує на тому, що для особистості є дуже трагічним момент «безгрунтярства», втрати рідного ґрунту під ногами, відчуття приналежності до певної місцевості.

Важливим у творчій спадщині автора є опис традиційної української оселі, яка з часом утрачає важливість і усталеність, перетворившись на ілюзорний спогад минулого. Дім, за задумом автора, залишається важливою частиною людської пам'яті для людей старшого покоління, молоді ж за віком люди цінують зовсім інше – кар'єру, матеріальний добробут, положення в суспільстві, забуваючи про основне – святе, цінне, те, що є основою виховання і формування будь-якої людини.

Таким чином, творчість В. Домонтовича сфокусовує в собі літературні традиції та художні відкриття автора, розкриває національне і загальносвітове, історичне і логічне, інтерпретує домінантні новаторські тенденції. Глибокий філософський підтекст, використання інтертекстів, екзистенційне світобачення і світовідчуття, перевага думки над формою, схематизація і невизначеність почуттів, відсутність межі між реальним та уявним світами – це засадничі характеристики власного письменницького почерку В. Домонтовича.

Типовим у літературі 20-х років ХХ століття було те, що найвідоміші її представники по-своєму осмислювали постать нового героя, наголошували на його місці і ролі в суспільному, культурному, економічному житті. Спільним для письменників було те, що вони показували героя з втраченими духовними цінностями. Наприклад, М. Івченко, В. Підмогильний, Є. Плужник, О. Слісаренко створюють інтелігента, який тісно пов'язаний із науково-технічною модернізацією. Натомість В. Домонтович, як сформований письменник-інтелектуал, змодельовує довершений образ

персонажа – інтелектуал, естет, наділений здатністю до філософствування та аналізу всього того, що відбувається в його житті. Постійний аналітизм – одна із засадничих характеристик авторського почерку українського письменника.

Відтак більшість героїв прози В. Домонтовича – це сформовані особистості, інтелектуали, як правило, люди творчих професій (письменники, вчителі, науковці), які проживають в урбанізованому просторі і є певною мірою дезорієнтованими і розгубленими, відчуженими як на міжособистісному, так і на етнонаціональному рівнях. Монологи та діалоги персонажів, уміщені в прозі автора, детермінують авторські світоглядні та філософські погляди, розкривають дискусійні питання доби, висловлюють власні думки про морально-етичні цінності. Їхні вислови є виваженими, чітко продуманими, підготовленими заздалегідь, адже зазвичай вони дуже вдало і розлого цитують українських і зарубіжних класиків, відомих філософів та знаних наукових авторитетів.

Різні види контекстів наявні у відомих творах В. Домонтовича. Найвагомим є культурно-історичний контекст, який зреалізовується автором не лише через використання культурних українських здобутків, але й через вдалий, безперервний полілог митців – представників різних епох. За допомогою різних художніх засобів автор висловлює своє ставлення до світу, розкриває місце і роль сучасника в ньому, робить спробу рецепіювати актуальні проблеми буття, що є спільними для всіх народів на певних рівнях сприйняття (психологічному, філософському, культурологічному).

Особливість інтелектуально-філософської прози В. Домонтовича є наявність двох наскрізних топосів – маски і гри. Маска – це один із важливих аспектів гри з читачем, яку пропонує автор. Розцінюючи власне життя як певний маскарад, гру в масці, такими ж є і долі персонажів – суцільна маска, яку зняти дуже непросто, а потрактувати ще складніше. Майже всіх персонажів творчої спадщини митця можна описати терміном «комплекс двійництва», тобто це такий стан свідомості, коли людина створює двійника,

який символічно проживає вигадане, але таке вимріяне життя. З іншого боку, таке життя, яке нагадує гру, виникає тому, що герой прагне компенсувати власну розірваність чи відірваність від праоснов та праобразів буття. Безперечно вражаючим є зникнення (фізичне чи символічне) героїв, які виразно втілюють у собі «ігровий» маскарадний характер доби, що метафізично уособлює кінець сучасної авторові епохи та початок справжньої катастрофи (як попередження автора). Мова йде про таких персонажів як Зина, Стефан Хоминський, Степан Линник.

У романі «Дівчина з ведмедиком» головна героїня Зина залежно від настрою та життєвих обставин сприймається по-різному – як дівчина-підліток із відсутнім життєвим досвідом або як жінка-повія, яка весь час конфліктує з традиційними порядками, не змогла знати своє місце в житті, опинилася в тупиковій ситуації. Аналогічна ситуація спостерігається й у романі «Без ґрунту», де майже всі герої, вдягнувши на себе маски, граються в житті: Ростислав Михайлович із його псевдоінтересом до роботи в Комітеті охорони пам'яток старовини; Арсен Петрович Витвицький, який «ніколи в житті не був собою»; Гуля, котрий «усі речі, ідеї, явища сприймає винятково функціями тієї установи, де він працює». Найяскравішим образом, що ховається за маскою, є Василь Хрисантович Комаха, герой роману «Доктор Серафікус». Він є майстром маскуванню та гри, втіленням суперечностей і протилежностей.

Отже, можемо констатувати, що в прозових творах В. Домонтовича гра є не лише специфічним способом організації художнього матеріалу, а й засобом множинного інтерпретаційного підходу до характеристики персонажів, до додаткового потрактування ідейно-тематичного змісту твору. Її основні прийоми – пародія та іронія – художньо інтерпретуються топосами маски, двійництва, метаморфоз, гротеском, парадоксами, вдалою грою слів. Важливими в цьому сенсі є думки А. Агеєвої, яка переконувала в тому, що авторські тексти сприймаються як безмежний простір для гри, враховуючи при цьому специфіку стосунків автора, оповідача і читача та настанову самих

героїв на театралізацію, на апологію несерйозного ставлення до дійсності. С. Павличко підкреслювала, що гра, парадокс, виклик, провокаційні ситуації – головні риси творчої манери В. Домонтовича.

Таким чином, особливостями творчої манери В. Домонтовича є:

- наявність чітко виражених модерністських тенденцій;
- приналежність романістики до інтелектуально-філософської прози;
- персонажі – це авторські складні розгорнуті метафори, гротескні або схематичні;
- інтертекстуальність, використання ремінісценцій, цитат та інших запозичень;
- неоднозначна імпліцитна проблематика;
- парадокс – один із основних художніх засобів зображення дійсності та характеристики персонажів;
- застосування екзистенційних мотивів: приреченість людського існування, перебування особистості в «межовій ситуації», песимізм світобачення і світовідчуття героя.

Отже, враховуючи вище зазначене, можемо говорити про фокусування в прозовій спадщині письменника загальносвітових, національних, історичних тенденцій, логічних і алогічних, конкретних і абстрактних авторських виявів.

### **Висновки до розділу 1**

Під час аналізу довідникових та літературознавчих наукових джерел було проаналізовано зміст дефініцій «роман», «філософсько-інтелектуальний роман», окреслено різні варіації їх тлумачення. Враховуючи погляди науковців, дотримуємося думки, що роман – це художній твір, велике епічне полотно, в якому події тривають певний період часу, репрезентовано низку життєво важливих подій певної епохи, цілу систему образів-персонажів у детальному їх змалюванні. Роман як епічний жанр виник дуже давно – ще в часи античності з'явилися перші еротичні романи, які репрезентували тему



кохання молодих людей. Пізніше в різні періоди розвитку літератури цей жанр удаю заявив про себе різними жанровими модифікаціями: історичний роман, соціальний роман, соціально-психологічний, побутовий, лицарський роман, роман-виховання, філософський роман тощо.

Важливе місце серед жанрових різновидів роману займає філософсько-інтелектуальний роман, що з'явився на початку ХХ століття і є складним для прочитання, усвідомлення та розуміння. Ураховуючи тему магістерської роботи, обрали наступне робоче визначення даного поняття: «філософсько-інтелектуальний роман – це жанровий різновид епічного твору, в основі якого не авторське зображення суспільно-історичних перепитів або життєвих доль героїв, а роздуми на філософські, моральні, інтелектуальні теми».

Інтелектуально-філософська проза В. Домонтовича є своєрідним репрезентативом літературних новацій початку ХХ століття, художнім виявом модерністських тенденцій, самодостатнім мистецьким явищем. Глибокий філософський підтекст творів, парадокс та іронія як засоби художньої інтерпретації, екзистенційне світобачення, деталізовані монологи і полілоги, перевага думки над формою, постійна присутність автора, схематизація почуттів героїв, нівелювання кордонів між реальним і вигаданим – це ті характерні особливості романної спадщини автора, які ретранслюють її до інтелектуальної прози, складної і завуальованої водночас. Трансформація філософсько-психологічних кодів у В. Домонтовича отримує можливість практичного втілення шляхом розкриття в матеріальному світі – метафізичного підґрунтя, на підсвідомому рівні – сфери підсвідомого.

Складна філософсько-екзистенційна проблематика синтезує рефлексію, самозаглиблення, детальну зосередженість на власній особистості, що призводить до внутрішнього роздвоєння героя, життєвої невизначеності, трагічного світоприйняття, повної усвідомленості абсурдності людського існування.

В. Домонтович був одним із письменників ХХ століття, хто на літературному поприщі виступав експериментатором, змінював старі

стереотипи, традиції, знищував канони. У прозі автора намітилося сміливе новаторство його письма і одночасний зв'язок із західноєвропейським культурним контекстом, спостерігається вдале висвітлення світоглядно-філософських позицій В. Домонтовича через художній твір.

## РОЗДІЛ 2.

### ІДЕЙНО-ХУДОЖНЯ СВОЄРІДНІСТЬ ФІЛОСОФСЬКО-ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОМАНУ В. ДОМОНТОВИЧА «ДІВЧИНА З ВЕДМЕДИКОМ»

#### 2.1. Творча історія, жанрові-художні та сюжетно-композиційні особливості твору «Дівчина з ведмедиком»

«Дівчина з ведмедиком» – перший філософсько-інтелектуальний роман В. Домонтовича, що засвідчив сформований творчий геній митця і сприяв зарахуванню автора до когорти письменників-модерністів.

Уперше твір було надруковано в приватному київському видавництві «Сяйво». Відразу після виходу в світ представниками офіційної літературної критики його було зараховано до «дрібнобуржуазної, поміщицької літератури», яка нівелювала інтереси нового комуністичного суспільства. Невдовзі з'явилися викривальні рецензії відомих на той час радянських літературознавців Ф. Якубовського, Гр. Майфета, А. Хуторяна. У той період аналогічна оцінка була поштовхом до остаточної заборони друкувати твори згаданого автора. Відповідно цим і пояснюється тривалий часовий розрив (майже два десятиліття) між друком роману «Дівчина з ведмедиком», з одного боку, та «Доктором Серафікусом» і «Без ґрунту» – з іншого. Відповідно вони були створені митцем приблизно в один час, присвячені майже одним і тим самим проблемам і можуть бути потрактовані як твори, розповідь у яких йде про актуальні питання епохи. Така негативна оцінка офіційної критики була викликана як формальними, так і змістовими характеристиками роману, оскільки його новаторське спрямування давало всі підстави зараховувати його до нової модерністської літератури ХХ століття, а не до пролетарської прози. Найбільше неприйнятною для цензури була тематика твору, адже В. Домонтович торкався нової тоді в літературі теми існування української інтелігенції, людей інтелектуальної праці, представників мистецтва та наближених до нього. На авансцену твору було

винесено ті зміни, які приносило саме пореволюційне життя: тодішня сучасна мораль, психологія, розвиток мистецтва, наукова діяльність та інше.

Цікавою є назва роману – «Дівчина з ведмедиком». Автор використовує загальний іменник «дівчина», що є прямим позначенням жіночої статі молодого віку. Підтвердженням того, що героїня не досягла ще дорослого чи зрілого віку є й та зменшена форма загального іменника «ведмедик», яку теж В. Домонтович застосовує. Це є номінація традиційної, звичайної іграшки, яка не має нічого спільного із грізною твариною, володарем північних лісів, або з дикунськими тотемними віруваннями про хижого звіра-пращура. Отже, використання назви іграшки вказує на те, що головною героїнею є дівчина, не доросла жінка.

Пряме значення заголовку «Дівчина з ведмедиком» свідчить і про присутність інтриги як певної складової роману, оскільки йдеться не про твір дитячої чи юнацької літератури, а про прозовий масив, створений для дорослої аудиторії, і підкреслена у його назві підлітковість підсилена зверненням до процесу гри (ведмедик), є елементом заплутування, збивання, подвійною проекцією.

Відштовхуючись від тлумачення назви роману, «дівчина з ведмедиком» – це один із головних персонажів – Зина Тихменєва, яку письменник зображує у дивному віці. Вона вже не дівчинка, не підліток, але ще й не жінка. Хоча авторська характеристика вказує на її вражаючу, десь вичитану або вдавану дорослість, прояви не дівочої жорстокості, яка згодом через низку обставин просто атрофується в силу волі.

Символічний підтекст заголовку роману повертає читача до сучасного авторові часу, натякає на заангажованість наймолодшої верстви сучасного йому суспільства, представники якої намагаються вникати в дорослі проблеми, апелювати абсолютно не дитячими гаслами і роздумами. Відтак іграшковий ведмедик – це антитеза серйозності зображеної В. Домонтовичем проблеми (гра з життям, прагнення втілити в реальність вигадані химери,

неправдоподібні правила, що, відповідно, призводить до трагічного фіналу життєвої долі дівчини) [70].

Отже, винесення в заголовок імені Зини за допомогою словосполучення «дівчина з ведмедиком» є вказівкою не тільки на те, що в романі буде викладено певну частину її біографії (межовий вік між дитинством і дорослим життям), а й при ближчому ознайомленні – на цілісний проблемний комплекс, пов'язаний із становленням нової моралі, нової міри відвертості та межі дозволеного, та суголосними з цією переоцінкою цінностей внутрішніми особистісними духовними процесами.

Письменник визначив жанр свого твору «Дівчина з ведмедиком» як філософсько-інтелектуальна повість. Проте існують різні погляди літературознавців (С. Павличко, В. Агеєва) на цю проблему. Науковці, порівнявши зміст твору з відомими зразками нового європейського інтелектуального роману першої половини ХХ століття, переконливо доводять, що це любовно-белетристичний або філософсько-інтелектуальний роман і визначають його ознаки.

Спробуємо довести правомірність поглядів літературознавців, спираючись на жанрові особливості повісті та роману. Основними ознаками повісті є зосередженість уваги на повсякденних проблемах та послідовному розвитку подій, дещо уповільнений розвиток дії, проста композиція, рівний ритм розповіді. У романі акцент зроблено не стільки на розповіді про конкретну подію, скільки на тому, що об'єктивно охарактеризувати образ персонаж або подію. Для роману характерний динамізм, час – змінна категорія, яка може рухатися вперед, перебувати незмінною або повертати героя назад, у минуле. Як правило, сюжетна оповідь роману є більш ускладненою, ніж фабула повісті. Відтак ураховуючи вище сказане та особливості роману «Дівчина з ведмедиком», вважаємо, що більш правомірним є застосування дефініції «роман» як жанрового означення епічного твору. Тому сьогодні побутує в літературознавстві приналежність

твору В. Домонтовича «Дівчина з ведмедиком» до жанру філософсько-інтелектуального роману.

Уперше до цього жанру звернулися німецькі класики Т. Манн («Чарівна гора») і Г. Гессе («Гра в бісер»). Вони розробили, теоретично обґрунтували і почали зреалізовувати на практиці твір, що містив одного героя, здатного інтелектуально мислити, оперувати різними логічними операціями. Крім того, інтелектуальний роман містить складні теоретичні роздуми й висловлювання, що зіставляються з конкретними життєвими ситуаціями. В українській літературі одним із засновників такого різновиду роману виступив В. Домонтович.

Визначимо риси філософсько-інтелектуального роману «Дівчина з ведмедиком».

Жанрові особливості філософсько-інтелектуального роману

В. Домонтовича «Дівчина з ведмедиком»

- згадки про вітчизняні та зарубіжні культурно-історичні надбання;
- використання інтертекстуальних засобів: цитат, ремінісценцій, алюзій. Письменник використовує сюжети Старого і Нового Завітів, вчення філософів-прагматиків, постулати найвідоміших політичних діячів, творчості письменників різних літературних періодів;
- налаштованість на результативний діалог автора із читачем через розлогі авторські коментарі, ліричні та філософські відступи, емфатичні засоби;
- гра – основний спосіб сюжетно-композиційної організації роману (топоси масок, двійництва, метаморфози);
- наявність розлогих авторських міркувань про творчий літературний процес;
- заглиблення у внутрішній світ персонажів, відтворення їхніх психологічних станів;
- багаточисельні філософські роздуми про актуальні проблеми сучасності, екзистенцію особистості;

- онтологічна приреченість героїв, яких переслідує почуття незбагненої провини, невлаштованості, самотності, неможливості досягнення гармонійного існування, отримання особистого щастя;
- умовність і схематизм персонажів;

В. Домонтович, урахувавши логіку розвитку сюжету та послідовність описаних подій, поділяє роман «Дівчина з ведмедиком» на дванадцять розділів, позначених римськими цифрами. Відповідно кожний розділ членується на підрозділи, позначені арабськими цифрами. Кількість таких підрозділів варіюється від трьох до дев'яти. Поділяючи роман на розділи та підрозділи, письменник не називає їх. Таким чином він завуальовує те, про що йтиме мова далі, інтригує читача, висуває невпевненість у тому, чи будуть події наступні пов'язані з попередніми. Водночас цифровий код, позбавлений будь-якого семантичного наповнення, повертає реципієнтів до точної науки арифметики, де число має конкретне цифрове значення, яке можна обрахувати, але неможливо потлумачити або подвійно прочитати. Поділ прозового твору на глави сприймається природно, невимушено, так, як має бути. Особливістю сюжету є те, що події розташовані не завжди в хронологічному порядку, а час від часу подаються автором ретроспективно [43].

Оповідь у творі ведеться від імені одного із головних діючих персонажів – Іполита Миколайовича Варецького. Він виступає автором-оповідачем, адже сам письменник обирає сторонню позицію, спостерігаючи за тим, що відбувається в творі. Таким чином, Варецький є автором-оповідачем у романі, який вільно поводить з темпоральним простором твору. Він то забігає наперед у висвітленні подій, то подає їх у формі спогадів із минулого життя чи з життя інших персонажів. Часом герой то сповільнює розвиток подій з метою увиразнити чи виокремити важливі думки і твердження. Наприклад, він уповільнює час до зображення кожної прожитої хвилини під час першого побачення з Зиною Тихменевою, то призупиняє розповідь на декілька років.

Роман «Дівчина з ведмедиком» був першим із філософсько-інтелектуальних романів автора, у якому розкривалися особливості урбаністичного життя, міські тенденції. Такі віяння були новаторськими в тодішній українській літературі і вказували на приналежність його до модерністських художніх зразків. Оскільки урбанізм – це одна із характерних особливостей модерністської прози.

Часопростір «Дівчини з ведмедиком» автором деталізований і конкретизований. Автор чітко визначає хронологічні рамки свого твору, подає детальну топографію міст, вулиць – вулиць, і ще вулиць – помешкання, як декоративного ряду, на фоні якого розгортається певний проміжок життя героїв. Хронотоп роману – це пореволюційний Київ 20-30-х років ХХ століття зі своїми знайомими всім вуличками, старовинними будівлями історичного центру, красивими парками, Дніпром, його пляжами. Відтак у певних описах і епізодах твору урбаністичний пейзаж не завжди сприяє виникненню позитивного враження, адже автор описує так, що відбувається поступове наростання песимістичної тональності, з'являється непереборне відчуття неминучості та невідворотності катастрофи. А все це, в свою чергу, дозволяє письменникові відтворити атмосферу невисловленої, але не менш очевидної самотності героїв. Місто стає тим замкнутим, зв'язуючим простором, що затягує в свої тенета мешканців, які опиняються в безвихідній ситуації і нічого змінити не можуть. Художнім прикладом такого безперспективного і безрадісного існування є прогулянка Варецького ввечері, коли він, провівши Зину та повертаючись додому, раптово помітив на непривабливих холодних вулицях міста незрячого підлітка-каліку, який просив у перехожих шматок хліба, та дівчину легкої поведінки, яка очікувала на випадкових перехожих. Такі образи – це асоціальні типи, що, за задумом автора, проживають у тому самому просторі, що й інші звичайні мешканці із «застиглими синіми губами, блідо пожовклим обличчям» [43].

Місто в зображенні письменника є непривабливим як зимою, так і влітку. Наприклад, Варецький подає своє враження від літньої поїздки до



Москви у пошуках Зини, яка перебувала на відпочинку в Підмосков'ї: «Я бачив круті, горбаті московські вулички. Я дихав курявою, що її метуть авта, отруюючи повітря бензиновим чадом і пронизуючи мозок диким гуркотом сирен. Я знемагав від спеки розпечених на сонці кам'яниць і бруку» [36, с. 215]. Таким чином, урбаністичний вимір в тексті роману постає як антигуманний, байдужий до людини, відірваний від природи простір, який можна вважати одним із дискурсів модернізму.

Відповідно місцем дії В. Домонтович обирає одночасно три відомі міста: різнобарвний Київ із його вуличками, цікавими кав'ярнями, кінотеатрами, крамницями; Москва з її складними вуличками, бензиновим чадом і пронизливими сиренами; Берлін (сконцентрований у кафе-ресторані), де головний герой відчувається провінційним мешканцем. Крім того, письменник спорадично підходить до опису інших краєвидів – не деталізовано зображує кримський пляж і дніпровські острови. На лоні природи героїв можуть бути собою, зникають хвилювання, занепокоєння, відчувають комфорт і гармонію. Причому місто і природа у В. Домонтовича не протиставлені один одному, а співіснують паралельно.

В інтелектуальному романі «Дівчина з ведмедиком» репрезентовано українську дійсність 1920-х років, складний, переломний період, коли поступово домінуючі позиції починає займати модерна епоха ХХ століття. Суперечливість у зовнішньому житті накладає відбиток на особистісні взаємини. Відбувається крах старих цінностей, натомість поява нових, що швидко розповсюджувалися і втілювалися в усіх життєвих сферах.

Дія твору відбувається в Києві протягом 1922 – 1927 років. Не даремно письменник конкретизує час і наводить згадку головного героя Іполита Миколайовича Варецького про його знайомство з Максимом Рильським і парадоксальну деталь про те, що поет не мав навіть маленької домашньої бібліотеки. В. Домонтович це робить навмисно, щоб нібито реальними, правдивими фактами створити ілюзорність документальності свого роману.

Темою твору митець обрав зображення життя київської інтелігенції в 1920-х роках. Автор спирається на суспільно-історичні, економічні обставини сучасного йому життя. Науково-технічний прогрес сприяв знеособленню особистості, втраті вартості людського життя, завдав величезного удару по світовій цивілізації. А це, в свою чергу, призвело до кризи в науці, філософії, релігії, моралі, права, істотно змінилися уявлення про шлюб і родину. Настав період політичної нестабільності, соціальних заворушень. У зв'язку з цим виникла нагальна потреба переоцінки цінностей і орієнтирів, переформатування усталеного укладу життя.

В Україні така криза була відчутною у зв'язку із прагненням українців створити власну національну державу в 1917–1922 рр. і негативним впливом більшовицької ідеології з її концепцією «нової радянської людини» та репресивного механізму. Усі ці перипетії кардинально змінили дійсність.

Ураховуючи реальні обставини, автор у романі торкається актуальних проблем твору: ірраціональність історії, зміна суспільно-історичних та культурних епох і трагічна доля людини, що опиняється поза межами соціуму, абсурдність людського існування, сенс життя, перебування особистості в ситуації вибору. В. Домонтович репрезентує складну життєву ситуацію, коли все звичне, традиційне, дореволюційне зруйноване, а людське життя позбавлене будь-якого змістового наповнення. У зв'язку з цим самотніми особистостями є головні герої твору – Іполит Миколайович Варецький і Зина Тихменєва. Вони стають уособленням абсурдності людського існування в жорстокому світі.

Відтак зміна епох і кризовий час наклав відбиток на долі персонажів, спрямував у драматичному дусі життя багатьох українців. Так, на межі століть опинився і головний герой – Іполит Варецький, який за своїм світобаченням належить до представників XIX століття. Тому йому дуже важко переживати кризу і злам на межі століть, єдиною єднальною ланкою стає кохання до набагато молодшої Зини Тихменєвої. І тут автор розкриває полярність поглядів героїв на різні життєві аспекти. Насамперед вони мають

різні погляди на шлюб і кохання. Він живе у світі патріархальних умовностей, натомість Зина – людина нової доби. Героїня категорично відмовляється від шлюбу, оскільки переконана, що це непотрібна угода, яка в результаті призводить до зникнення почуттів, а взаємостосунки стають обтяжливими і нецікавими.

Таким чином, відштовхуючись від теми кохання, В. Домонтович по своєму інтерпретує важливу філософську проблему існування особистості на зламі епох. Він розкрив внутрішній конфлікт людини, яка опинилась немовби поза своїм часом і нарешті прийшла до усвідомлення своєї непотрібності, «зайвості» в бурхливому життєвому потоці нової доби. Як зазначала Віра Агеєва, «історія кохання, яка стала сюжетом «Дівчини з ведмедиком», дає змогу розкрити не лише ірраціональність людської поведінки, але й ірраціональність історії, вочевидь не керованої ні світовим розумом, ані логікою невпинного поступу. Деконструюючи всі сакралізовані цінності, автор, здається, розкриває відносність моралі, понять добра і зла, любові й ненависті, двозначність таких, здавалося б, нерозмінних почуттів, як кохання та материнська зреченість. У кризовій ситуації і людина, і ціле суспільство відкривають у собі неконтрольовані імпульси, бажання й спонуки, здатність до неочікуваних дій та вчинків» [1, с. 157].

Розповідь у романі «Дівчина з ведмедиком» йде від першої особи і розгортається в різних часових і просторових вимірах. Автор дотримується хронологічного принципу, оскільки, розгортаючи сюжетну лінію, він говорить про події, які відбувалися з осені 1922 року по осінь 1927 року. Вказівкою на такі часові рамки є авторська розповідь про минуле головного героя: робота над дисертацією з хімії, тяжка робота на заводі. Він сам розповідає про життєві перипетії, про те, що довелося пережити в складний пореформений період.

Роман «Дівчина з ведмедиком» містить усі необхідні композиційні елементи:

- зав'язка – репетиторська справа І. Варецького у будинку Тихменєвих;

- розвиток подій – постійне провокування Зиною Іполита, «розпалювання» його почуттів, що врешті-решт викликає появу в його душі химерного почуття – «неврозу кохання»;
- кульмінація – рішення Іполита запропонувати Зині одружитися враховуючи ситуацію, яка склалася;
- розв'язка – невдоволеність Зини застарілим укладом життя призводить до трагедії: дівчина стає повією, а згодом покінчує життя самогубством. Іполит, дізнавшись про те, що сталося, картає і засуджує себе.

Загальне розуміння змісту прочитаного роману «Дівчина з ведмедиком» ускладнюється ще й тим, що митець вводить у сюжетну канву твору філософські відступи. Так, він розмірковує про трагедію Й. В. Гете «Іфігенія в Тавриді» та аналізує вчення філософа Нікколо Макіавеллі. Останній відступ – це застосування прийому «текст у тексті». Розбираючи антикварні видання праць італійського філософа, куплені під час подорожі до Німеччини, Варецький повністю переосмислює один із його творів. З метою кращого розуміння реципієнтом складного вчення Макіавеллі, оповідач доповнює його вставною новелою про Раміра д'Орко. Вона є ідейно важливою у творі, оскільки полегшує загальне розуміння змісту роману «Дівчина з ведмедиком». Італійський філософ зазначає: «Любивши, вбити; убити, жаліючи, шукаючи милосердя». Автор обґрунтовує цю тезу з опертям на зміст твору: інколи життєві обставини складаються так, що людина жорстока і невблаганна на перший погляд може виявитися більш гуманною, ніж та, яка мала позитивну характеристику. Доля ж жорстокого мессира – це своєрідне передбачення письменником долі радянського режиму, побудованого на терорі.

Таким чином, роман В. Домонтовича «Дівчина з ведмедиком» є жанрово модифікованою романною парадигмою, яка поєднала в собі різноманітні змістово-поетикальні константи. Відповідно психологічні рефлексії головних героїв є авторським утіленням філософської концепції буття, реалізацією індивідуально-екзистенційної картини світу.

### 2.3. Особливості моделювання образної системи

Головними персонажами роману В. Домонтовича «Дівчина з ведмедиком» є Іполит Варецький і Зина Тихменєва. Автор не випадково обирає їм такі імена. Ім'я грецького героя Іполита відоме ще з часів Античності. Це один із персонажів давньогрецької міфології, життя якого закінчується трагічно. Друга дружина його батька Тесея зводить на пасинка наклеп за те, що він не відповів їй взаємністю на ту пристрасть, що завирувала в душі молодої жінки. Згодом вона себе вбиває, смертю ж завершується і життєвий шлях Іполита.

Поштовхом до створення образу Зини Тихменєвої став досить популярний у 1920-х роках персонаж Зіни Весеніної з чорно-білої німої комедії «Папіросниця з Моссельпрому» (1924). Не випадково автор декілька разів натякає на цей фільм у власному романі. Отже, вже аналізуючи імена головних персонажів, можемо говорити про ту глибоку прірву, що їх роз'єднує.

Головний персонаж роману, інженер-хімік Іполит Варецький у голодні пореволюційні роки, поки не відбудували заводську лабораторію, працював у різних закладах: вчителював у школі, був лектором для червоноармійців, репетитором. Крім того він є автором виступу про українських інтролігаторів XVII століття, бібліофілом, який вільно цитує Й. В. Гете в оригіналі і приятелює з Максимом Рильським. Його постать протиставлена більш пересічним героям, таким як Панас Григорович, Дормидонт Панфилич, двірник Степан. Іполит є представником освіченої національної еліти, матеріалізоване втілення її способу життя, переконань, уявлень та прагнень.

Для нього єдиним життєвим задоволенням, ліками від негараздів була праця, якій він віддавався повністю. Навіть не міг тривалий час нічого не робити. Так під час канікул Іполит почував себе непотрібним, нудьгував і чекав, щоб якнайскоріше розпочалося навчання. Праця заспокоювала його, давала можливість самовиражатися, приносила матеріальний прибуток. Адже, як наголошує автор у романі, гроші – важливий аспект людського

життя. Саме через прибуток герой не відмовляється від приватних уроків, бо то була єдина можливість збільшити злиденне утримання і хоч трохи вирівняти той «корявий, нудний і катастрофічний бюджет учителя трудової школи» [36, с. 211]. Він шанує свою роботу і дуже поважає тих, хто навчає інших і несе в маси розумне і світле.

Він був прагматиком, ученим-раціоналістом, інженером, залюбленим у свою справу. В. Домонтович, на думку Ю. Шевельова, спираючись на образ головного героя пародіює радянський роман, іронізує над однозначністю описуваних у ньому ситуацій та плакатністю героїв. Чоловік усвідомлює, що сучасність – це не минулі часи, все кардинально змінилося, а зв'язок між минулим і теперішнім розірвався. Він не намагається вивчити ситуацію, проаналізувати і зробити правильні висновки, а, навпаки, продовжує жити, керуючись застарілими правилами і принципами [82].

Після пропозиції впливової особи, яка займала певну посаду в Києві, поліпшити рівень знань доньок із хімії, Варецький відразу погоджується, оскільки це була можливість додаткового заробітку. Таким чином він познайомився з родиною Тихменєвих: подружжям Олександра Владиславовича та Марії Семенівни та двома їхніми доньками – старшою Лесею та молодшою, зовсім юною, шістнадцятирічною Зиною. Під час першої зустрічі чоловік звернув увагу на несхожість дівчат: «Леся, та вся вкладається в канонічну чіткість класичних строф чотиристопного ямба. Для Зини, навпаки, характерний *vers-libre*, розірвані рядки, поплутані слова, повна занедбаність метричних розмірів, галаслива безглуздість плутаних фраз, де кінець попереджає початок і де синтаксичну усталеність послідовної зміни головних і додаткових членів речення обернено в хаос сумбурної «вздибленості»» [36, с. 265].

З настанням літа, заняття перервалися. Всі мали відпочивати, проте Варецький постійно відчував брак Зини в його житті. Довго це його турбувало, але згодом заспокоївся, пояснивши такий стан самотністю та незайнятістю. А коли вдруге відбулося загострення стану самотності, згадав

про свою колегу Мар'ю Іванівну, шкільну вчительку. Молода жінка була не конфліктною, не брала на себе жодних зобов'язань і, відповідно, нічого не вимагала від героя. Останню частину літа молоді люди вирішили провести разом.

Почуття до Зини набувають трагічного звучання. Герой опиняється в тупиковій ситуації, пізнає невідомий йому, темний бік ества. Описуючи власні почуття, він вдається до відповідної термінології. Зрештою фізичне домінувало. Іполит, відчуваючи некеровану пристрасть, приїздить на дачу під Москвою, де відпочивають Тихменєви. У сталося так, що у найвідповідальніший момент його «бажання зникло»: «Коли я міг задовольнити бажання, я більше не бажав» [36, с. 271]. Герой завжди мріяв про піднесене, справжнє кохання, натомість його почуття – це лише ілюзія, що з часом просто зникла. Тому щоб не почуватися самотнім, Іполит згодом свою увагу сконцентрував на колезі, вчительці Мар'ї Іванівні.

В. Домонтович підходить до зображення кохання по-своєму, розкриваючи його складну конфігурацію. Мар'я Іванівна у стосунках із Варецьким шукає спосіб урізноманітнити своє існування й одержати частку потрібного їй чоловічого тепла. Із приязню до молодого чоловіка відноситься й Леся Тихменєва, оскільки він цілком відповідає її уявленням про справжнього чоловіка, щасливий шлюб і тихе, розмірене подружнє життя. Дівчина вважає його добрим, уважним, готовим у будь-який момент прийти на допомогу.

Варецький скептично ставиться до старих уявлень про шлюб, стереотипів, які передбачали «правильні» стосунки між особами протилежної статі. У той же час у певних епізодах він керується ними і дотримується їх: коли Зина віддається йому, чоловік пропонує їй заміжжя. Отримавши відмову, проходить відповідний сеанс психоаналізу у свого товариша. Як надмірний раціоналіст, він не може визнати існування «химер» підсвідомого і владу бажання. Новина про самогубство Зини дуже хвилює героя, він розгублюється, бачить себе винним у надмірно раціональному ставленні до

оточуючої дійсності. Він усвідомив, що брати на себе відповідальність не спроможний.

У романі Іполит постає як абсолютно самотня людина. Незважаючи на його стосунки і з Мар'єю Іванівною, і з Зиною, почуття ізольованості не зникає. Сам чоловік говорить: «І чітко малюється мені моя самотність. Ось я приїхав сьогодні з чужини, і ніхто не стрів, не привітав мене. Я піду додому, але й там ніхто мене не чекає. Я сам, тільки сам!...Поза службою, поза лабораторією, паперами, звітами, відрядженнями мені нічого не лишилось для особистого життя» [36, с. 233]. Він ізольований від світу, замкнений у собі, приречений на трагічне відчуження. І це не один такий образ у романі. В. Домонтович обґрунтовує невлаштованість у житті, усвідомлення своєї самотності Мар'єю Іванівною, Василем Грибом, Буцьким з хворою дружиною.

Інша головна героїня – Зина Тихменєва – молода дівчина, менша донька у родині Тихменєвих. В. Домонтович подає опис її зовнішності так: «Зина – зразок порушення норм добродійного поведіння, й тримається вона з підкресленою задерикуватістю. В Зині немає нічого від добродійності. Чіткий профіль, тонке, блідо-рожеве обличчя, ясна лінія губ, темно-сині, фіалкові очі, по-дитячому задерикуваті – то Зина. Гарненька дівчина, що з неї не можна не милуватись» [36, с. 199]. Таким чином, навіть в описі зовнішності героїні автор поєднує несумісне, вказуючи на її зовнішню красу і відсутність позитивних особистісних характеристик.

Невід'ємним атрибутом Зини була м'яка іграшка ведмедик, якого дівчина зазвичай тримала біля себе. Мишка був своєрідним німим порадником, помічником і товаришем, єдиним співрозмовником. Зина переконувала, що він завжди дає їй поради і без них вона «аж ніяк не рішить жодної найпростішої задачки» [36, с.157]. Коли дівчина сердилася, то свою злість виливала теж на іграшку. У будь-яких ситуаціях він просто мовчав, не робив їй жодних зауважень, не висміював, не заперечував її слів. Автор



говорить: «Чи не через те, зберігаючи дитячу любов до патлатих ведмедиків, Зина ще й досі любить їх, бо вони вміють мовчати?» [36, с. 157].

В. Домонтович говорить про те, що вона лише починає пізнавати життя в його найрізноманітніших проявах. Це не просто романтичний юний підліток, а особа, яка здатна по-своєму бунтувати проти старих віджитих правил або стереотипів. Вона емоційна, непередбачувана, бунтарка, поведінка якої свідчить про її категоричну налаштованість у ставленні до реального світу і життя. Зина понад усе прагне все перевірити, пережити, відчутти на собі, обговорити нагальні проблеми і щось змінити на краще, вдосконалити, реформувати настільки це можливо. У слово «жити» вона складає зміст «завойовувати новий світ», у якому б вона зарекомендувала себе. Тому зрозуміло, що образ Лариси Рейснер, на долю якої випала низка випробувань «від небезпек чеського фронту на Волзі до барикад на вулицях Гамбурга, а відтіля на схід, в Афганістан» став для неї прикладом сили духу та моральної стійкості.

Сам письменник вдало порівнює молоду особу з модерним верлібром. Її мрії – вагомі і серйозні: мрія завоювати цілий світ, повторити долю революціонерки Лариси Райснер, допомогти звільнити китайський народ від гноблення. Натомість вона ще не мала достатнього життєвого досвіду, тому інколи виглядала безглуздо, задаючи різні некоректні запитання, ставлячи безглузді експерименти: «Вона була занадто розумна, щоб надавати будь-яку вагу й значення цінностям, що їх попередні покоління вважали за усталені правила, принципи, норми й мораль... Вона говорила так, ніби хотіла знищити все, що для інших було недоторканим і непорушним» [36, с. 144].

У родині найближчі люди сприймали її несерйозно і кожний по-своєму, а її витівки були для Тихменєвих незрозумілими і абсурдними. Мати сприймала молодшу доньку як «гарну й хорошу, чисту дівчинку». Старша сестра Леся бачила в ній ще несформовану дитячу натуру, яка не мала зовсім життєвого досвіду і була непристосована до життя. Для батька вона була «вітрогонною» дочкою.

Зина уникала будь-якого стороннього спілкування, не розкривалася під час розмови. Та й взагалі зростала замкнутою, потайною й самотньою. В принципі вона не піддається жодному впливові, але в її юному житті є два наставники, до яких вона час від часу дослухається: невпевнений у собі Варецький, що боїться взяти на себе роль порадника, і фанатичний поет-авангардист Стефан Хоминський, який бунтує проти всіх. З-поміж двох вона обирає Стефана.

Від першого моменту зустрічі Зини з Іполитом, юна героїня приглядається до репетитора, згодом помічає певні дрібниці в його зовнішньому вигляді – блакитні очі, які спочатку здавалися їй просто сірими. Вона дуже зраділа, коли улюблений вчитель звернув увагу на її лексику, часто вживані слова «подібність–правдоподібність–неподібність–неправдоподібність». На коротку мить героїні здалося, що в особі Іполита вона знайшла гарного співрозмовника, який вислухає і зрозуміє її.

Натомість Зина чекає від Варецького того, що він неспроможний дати – це кохання і пристрасть, що були б позбавлені будь-яких умовностей, стереотипів і забобонів. Читаючи роман, розуміємо, що в душі Зини всі правдоподібності викликали незадоволення й розчарування. Вона не мирилася із загальноприйнятими істинами, все старалася сприймати по-своєму, а не за чиймись указівками. Тому й дотримувалася чітко визначеного нею життєвого принципу: «Треба зненавидіти все правдоподібне, бо воно тільки подібне на правду, але не є правда»[36, с. 145]. Таким чином, Зина – це представниця нової епохи, того покоління, яке неспроможне підкорюватися загальноприйнятим нормам або стереотипам. Вона хоче бути вільною в повному розумінні цього слова, незалежною від пересудів, обговорень, оцінок оточуючих.

В. Домонтович, створюючи образи головних героїв, прагнув за їх допомогою розкрити власні погляди на життєві правдоподібності: шлюб, родинне вогнище, мораль, сенс людського життя, роль і місце особистості, добро, любов до книги та інші. Найбільшу увагу, на нашу думку, автор

приділяє коханню, про яке він говорить такі слова: «Те, що ми зємо любов'ю, надто складне й суперечливе почуття і в ньому завжди найменше того, що ми звикли називати любов'ю» [36, с. 145].

Таким чином, письменник відходить від загальноприйнятих стереотипів і тлумачить почуття по-своєму. Автор не даремно розкриває дану проблему на прикладі трьох образів – Іполита, Зини та Мар'ї Іванівни. Стосунки Варецького із своєю колегою були зручними і вигідними обом. Життєві обставини їх то зводили, то розлучали. Але молоді люди не давали один одному жодних обіцянок і зобов'язань. Тому вони були майже ідеальними, ґрунтувалися на легкості та вигоді. Герой говорить: «Без сумніву, що мені зручніше йти до неї, нарубати їй дров, вона зварить куліш і спече перепічку... Чи варт мені йти додому, коли вдвох тепліше й печерний світ не здається таким пустинним?» [36, с. 155].

Про справжнє кохання між Іполитом і Зиною важко говорити, адже в кожного з них були власні погляди на це почуття. Варецький переконував, що кохати – це означає узаконити свої стосунки, зареєструвати шлюб, народити здорових дітей. Зовсім по-іншому розмірковувала героїня. Під час розмови з Іполитом про одруження, Зина відповідає йому так, як думає: «А для мене кохання є спосіб звільнитись від шлюбу, одруження, родини – всього, що зв'язує і може зв'язати мене і волю. Я хочу бути вільною й залежати в своїх вчинках від себе й нікого більше» [36, с. 155]. У цій цитаті – погляди на власне життя героїні. Вона не спроможна почуватися щасливою тоді, коли змушена була б підкорюватися будь-кому або будь-чому. Для Зини сенс життя – це воля, прагнення рухатися вперед без жодного примусу.

Тому Іполит швидко зрозумів, що між ними ніколи не буде взаєморозуміння, бо вони різні. Відповідно непорозуміння між героями призводять до остаточної кризи в стосунках: «Минув місяць і ще півмісяця, і від кохання лишився тільки холодний попід, гіркий аромат полину. Прийти, лягти, віддатись; потім піти, жаліючись на нудьгу» [36, с. 176].

Зина весь час нудьгує, і провину від цього спочатку відчуває Іполит. Згодом герой повністю знімає відповідальність із себе, перекладаючи її на молоду героїню. Їй уже байдуже, кому віддатися, адже нині, як говорить автор вустами Зини, віддаючись чоловікові, дівчина нічого не втрачає.

На прикладі Зини В. Домонтович розкриває по-своєму проблему емансипації жінки. Сучасна жінка, на його переконання, є занадто самостійною і незалежною, а, відповідно такі стереотипні погляди як кохання лише в шлюбі втрачають свій зміст, вагомість і актуальність.

Зина, весь час борючись за свободу, коли її отримує, то потрапляє у безвихідь. Вона не розуміє, що тепер робити. Виступаючи проти застарілої моралі, яка зводилася до щастя жінки в родині та служінню чоловікові, молода дівчина потрапляє у неприємну ситуацію – стає повією. Натомість важливе місце В. Домонтович у романі відводить аналізу переживань самого Оплика (Іполита Миколайовича). Він, як досвідчений спостерігач, стежив весь час за поступовим розквітом душі Зини. Його приваблювала її молодість, хоча герой швидко й зрозумів, що вони можуть бути друзями і не більше. Відтак чоловік відчував певні зобов'язання перед нею після їхнього зближення: «Я порядна людина, й я не хочу, щоб мені хтось закинув, що я зробив якийсь ганебний вчинок» [36, с. 159]. Таким чином, роздуми Варецького про шлюб – це погляди і переконання знеособленого чоловіка, який не має особливого бажання, але змушений робити певні кроки в силу обов'язку, в не бажання. Відтак його слова про честь дівчини, порядність чоловіка, моральне падіння, дівоцтво, шлюб Зина сприймає лише як образу її гідності.

Важливу роль в обґрунтуванні морального занепаду героїні відіграють другорядні персонажі, які набувають символічного звучання. Це образи сліпого жебрака і жінки легкої поведінки, яких зустрічає Іполит тоді, коли повертається від Зини. Так уперше провівши Зину додому, Варецький бачив темну постать повії на перехресті. Для неї герой – лише один із багатьох синів суки, сліпець підліткового віку. Сліпець, який за два роки забув постать

коханої, тому не зумів її пізнати в нічній повії; сліпець, який не зміг розгледіти почерку своєї учениці (і це той почерк, від якого серце тремтіло); сліпець, який не побачив і таємної записки (секретки), а відтак вчасно не прочитав її; сліпець, який так і не зрозумів Зину [33, с. 54].

Отже, знищивши все, проти чого боролася, Зина не бачить перспектив на майбутнє, тому обирає, як для неї, єдино можливий вихід – накладає на себе руки на очах у Варецького. Сам герой навіть не відразу усвідомив, що сталося, оскільки спочатку не впізнав її. Автор наголошує, що саме «незрячість» Іполита штовхає Зину на хибний шлях.

Остання записка Зини – це важлива деталь у творі, яка остаточно вказує на втрату надії і сподівання. Ключовою в ній є фраза дівчини «А ви – я ненавиджу вас», оскільки вона адресована не тільки Іполиту, а в усім чоловікам. Ненавистю прикриті її дівочі почуття. Лише самотійне доросле життя дало можливість героїні зрозуміти нежиттєвість її неправдоподібних істин у кризовий період. Будучи самотньою, Зина усвідомила, що нікому не потрібна, ніхто її не підтримує і не розуміє повністю. Вона усвідомлювала власне моральне падіння і бачила повну байдужість світу до цього. Вона отримала поразку у власній боротьбі за істотні зміни в світі: «Ще раз життя піддурило принадою ілюзорної омани, зрадило й знищило» [36, с. 205].

Отже, стосунки між головними персонажами були від самого початку приречені. Замість позитивних емоцій їх охоплює почуття незрозумілої пригніченості, постійне очікування життєвої катастрофи. Так Іполит не має щастя, знаходячись поряд із Зиною. Він постійно звинувачує себе у тому, що неспроможний подолати ті обставини, що заважають бути щасливим: «Мені здається, що на мені лежить якась вина, що я винен перед Зиною... Я не вмю перетворити наше кохання в чисту прозорість щастя, розкрити для Зини в житті можливість нових просторів і нових, ще не бачених обривів» [36, с. 206]. Почуття провини Зарецького з неусвідомлюваного, ірраціонального перетворюється на диктоване законами соціуму усвідомлення морального зобов'язання перед героїнею та представниками її родини.

Таким чином, головні герої роману В. Домонтовича «Дівчина з ведмедиком» розкривають авторську ідею, закладену у зміст твору. Вони сприймаються як переконливі «актори», що самі диктують правила гри в житті, перетворюючи при цьому людей у маріонеток і маніпулюючи ними. Відтак інтелектуальна гра в романі стимулює погляд на речі, відмінний від звичайного, загальноприйнятого, провокує переглянути будь-які норми, правила, морально-етичні цінності.

## **Висновки до розділу 2**

У процесі літературознавчого аналізу роману В. Домонтовича «Дівчина з ведмедиком» було розглянуто історію написання твору, його жанрову специфіку, ідейно-тематичний зміст і сюжетно-композиційні особливості. Під час дослідження виявлено, що сам письменник визначив жанр цього твору як філософсько-інтелектуальна повість. Натомість ґрунтовні наукові розвідки провідних літературознавців засвідчили приналежність «Дівчини з ведмедиком» до жанру філософсько-інтелектуального роману, оскільки в центрі твору – два персонажі та роздуми письменника про важливі й актуальні питання сучасності.

Події твору охоплюють період з 1922 по 1927 роки. При цьому митець інколи порушує послідовність перебігу основних подій, уводячи в текст роману згадки головного героя про його минуле, зокрема знайомство з Максимом Рильським.

Темою твору є зображення життя представників інтелігенції в 1920-х роках. В. Домонтович піднімає низку проблем у романі: ірраціональність історії, зміна культурних епох і трагічна доля людини, яка опинилася поза соціумом, сімейні стосунки і виховання, кохання і пристрасть, сенс людського життя, матеріальна стабільність.

Український письменник спроектує складну ситуацію, коли усталеність і впорядкованість старого, дореволюційного світу зруйновані, людське життя втрачає сенс. Головними персонажами і водночас самотніми

особистостями є у романі Іполит Миколайович Варецький та Зина Тихменєва. Автор зводить їхні долі тоді, коли Іполит влаштовується репетитором у будинок батьків Зини для неї та її старшої сестри. Стосунки, що виникають між ними, – це задум самого автора, адже він прагне показати два полярні погляди на все те, що відбувається в сучасний йому період: традиційні, усталені, заангажовані переконання Іполита і прогресивні, молодіжні погляди Зини.

Вони абсолютно різні: Варецький – носій патріархальних традицій, йому важко щось змінювати в своєму житті, хоча він незадоволений тим, що має, прагне кращого, матеріальної стабільності. Натомість Зина має прогресивні погляди, вона бунтує абсолютно проти всього, її не влаштовують порядки, що існують у родині батьків, правила, які стосуються взаємостосунків між чоловіком і дружиною. Обоє незадоволені життям, усвідомлюють абсурдність свого існування. Відтак їхні страждання В. Домонтович передає за допомогою різноманітних деталей.

### РОЗДІЛ 3.

## ОСОБЛИВОСТІ ВИВЧЕННЯ ФІЛОСОФСЬКО-ІНТЕЛЕКТУАЛЬНОГО РОМАНУ «ДІВЧИНА З ВЕДМЕДИКОМ» НА УРОКАХ УКРАЇНСЬКОЇ ЛІТЕРАТУРИ В 11 КЛАСІ

### 3.1. Специфіка аналізу епічного твору на уроках української літератури в старших класах

Проблема шкільного вивчення епічного твору цікавила вчених упродовж усього існування методики навчання літератури та шкільної освіти. Вона розглядалася в різних аспектах: основні принципи аналізу епічного твору (Г. Гуковський, Ю. Лотман, О. Білецький), детальний текстуальний розгляд епічного твору (М. Рибникова, Н. Молдавська), самостійна діяльність учнів у процесі вивчення епічних творів (М. Качурін, В. Кучинський), читання як один із основних етапів вивчення художнього тексту (Є. Квятковський, Б. Корман, Б. Буяльський), цілісний аналіз епічного твору (А. Машкін, П. Волинський, О. Мазуркевич, К. Сторчак, В. Неділько).

У сучасний період розвитку методичної науки проблемою аналізу епічного твору займаються відомі вчені-методисти: О. Ісаєва, Л. Мірошниченко, О. Ніколенко, Ж. Клименко, А. Ситченко, Б. Степанишин, Г. Токмань.

Аналіз – важливий етап вивчення будь-якого літературного твору незалежно від родо-жанрової приналежності. Навчившись аналізувати літературний твір, здобувачі освіти сприймають його не пасивно, а осмислено; заглиблюються в художню канву твору; прагнуть зрозуміти його місце і роль у контексті художніх надбань світової культури, філософської думки, з позиції духовних прагнень свого часу; отримують справжню естетичну насолоду від твору як явища словесного мистецтва.

У шкільній практиці аналіз художнього твору – не новий процес, він засвідчив свою ефективність уже давно, адже заснований на повторному повільному читанні та поступовому осмисленні та усвідомленні



найважливіших сюжетно-композиційних особливостей та ідейно-тематичномц спрямуванні. Детально розглядаючи епізод за епізодом, розділ за розділом, учні поступово приходять до розкриття задуму автора. Однак, аналізуючи твір, слід пам'ятати про те, що він є явищем мистецтва, тому надто докладний розбір може зашкодити його емоційно-естетичному сприйманню, позбавити цілісного художнього сприйняття.

До цього часу питання про те, яким повинен бути шкільний аналіз залишається повністю не з'ясованим. В історії вітчизняної методики і шкільної практики аналіз художнього твору трактувався і отримував різні форми. Шкільний аналіз заснований на літературознавчій концепції, але не копіює її повністю. Ураховуючи специфіку вивчення літератури в сучасній школі, то літературознавчий аналіз – не мета, а засіб повноцінного спілкування з текстом. Трансформуючи літературознавчий аналіз у шкільний, важливо не забувати про те, що здобувачі освіти мають осмислити твір, зрозуміти авторський задум та його реалізацію в творі.

Дискутуючи з цього приводу, деякі методисти переконують, що одна з основних причин, яка знижує зацікавленість учнів художнім словом, – перекладання художніх образів на мову понять. Л. Рибак практично доводить, що на цьому етапі образний підхід не повинен поступатися понятійному, і реципієнт, аналізуючи прочитаний твір, повинен використовувати образне мислення.

Найбільш розповсюджена помилка під час аналізу художнього твору в закладі загальної середньої освіти – недостатня увага до його художньої специфіки. Опитування засвідчують орієнтування вчителем учнів на фабульно-сюжетний рівень сприйняття. Спочатку здобувачі освіти дають відповіді на запитання, що стосуються змістової сторони твору, а потім працюють над визначенням художніх засобів, наявних у ньому. Відокремлення у процесі аналізу змісту від форми породжує голе соціологізування і формалізм. Тому головний принцип роботи на етапі аналізу художнього твору – аналіз у єдності змісту і форми [2, с.29].

Методист Т. Бугайко уникає наукового обґрунтування поняття «аналіз художнього твору», а, відповідно, зосереджує увагу на його меті, специфіці вивчення творів, основних методах і прийомах роботи з епічними творами. На її думку, шкільний аналіз (розбір) – це процес з'ясування багатства змісту й естетичну вартість виучуваного твору, спрямування ідейно-емоційного потенціалу словесного мистецтва на естетичний розвиток здобувачів освіти [20, с.81].

Вчений-методист Б. Степанишин переконує, що в основі аналізу художнього твору – текст, а не літературознавчий чи методичний посібник. Методист зазначає, що аналіз повинен розвивати естетичні мистецькі смаки.

В. Марко визначає аналіз як «систему послідовних дій (операцій) дослідника (вчителя), спрямованих на пізнання твору як художнього феномена..., аналіз – це уявна (мислительна) операція над твором, яка передбачає членування його на частини (складники змісту й форми), виділення певних частин, дослідження їхніх особливостей, визначення місця й функціональної ролі в загальній системі твору, встановлення характеру взаємодії з іншими його частинами» [54, с.7].

Методист Г. Токмань, урахувавши специфіку сучасної літературної освіти, визначає низку критеріїв, яким має відповідати шкільний аналіз: сприяти формуванню в здобувачів освіти емоційно-оцінних суджень; активізувати їхній невеликий життєвий досвід; розвивати креативне мислення та творчу уяву; формувати особистісний підхід до оцінювання художнього твору [78].

А. Ситченко вказує на те, що «аналіз художнього твору в школі переслідує конкретну мету: сформувати в учнів наукове поняття про його зміст і форму, їхній взаємозв'язок; завдяки процесу й результату осягнення мистецтва слова вплинути на становлення домінантних рис розвиненої особистості». Натомість методист М. Кудряшов визначає дві важливі умови шкільного аналізу художнього твору: розуміння самим учителем змісту художнього твору і правильна методична підготовка до проведення

відповідних уроків. Отже, виходячи із проаналізованого матеріалу, можемо констатувати, що питання аналізу художніх творів залишається відкритим і не з'ясованим остаточно.

Відповідно проблема аналізу епічних творів у сучасній методиці навчання літератури теж не нова. До її вирішення підходили провідні методисти, педагоги-новатори, учителі: Н. Волошина, О. Ісаєва, Ж. Клименко, О. Куцевол, Ю. Султанов, Т. Яценко та ін.

У шкільній практиці вчителі у процесі аналізу епічних творів ураховують певну специфіку, що зумовлена віковими і психологічними особливостями здобувачів освіти та рівнем їх літературної підготовки. Так спочатку увага концентрується на розвитку сюжету, розгляді мотивів учинків персонажів. Простежуючи за розвитком дії у часі і просторі, здобувачі освіти по-своєму оцінюють життєві явища. Не менш важливим є вміння виходити за рамки сюжетної основи, уловлювати авторський підтекст, який захований за фасадом дій. Найлегше реципієнтам усвідомити сюжетну канву твору, значно важче – зв'язок сюжету з позасюжетними елементами, простежити вираження ідеї твору. Тому завдання вчителя – спроектувати роботу над епічним твором таким чином, щоб здобувачі розуміли тісний зв'язок усіх його компонентів, бачили логіку в сюжетно-композиційній побудові, характеризували образи персонажів, визначаючи їх місце і роль.

Засадничу роль у процесі текстуального розгляду епічного твору відіграє правильно побудована робота з текстом, тобто поділ на низку основних етапів. Беремо до уваги поетапність, яку пропонує Л. Мірошниченко. Методист зазначає, що «вчити учнів аналізувати художній твір – означає визначати його складові, досліджувати їх, робити аргументовані висновки; синтезувати окремі частини, щоб побачити твір у цілому; відчутти його естетичну цінність, усвідомити зміст, дати самостійну, критичну, обґрунтовану оцінку» [57, с. 213]. Науковець розробила найдоцільнішу класифікацію основних етапів вивчення художнього твору, які обґрунтовані логічною послідовністю роботи з художнім текстом і

можуть варіюватися в залежності від жанру та вікових особливостей учнів. Розглянемо етапи вивчення епічних творів у старшій школі.

9-11 клас – 1) підготовка до сприйняття твору, 2) читання твору, 3) підготовка до аналізу, 4) аналіз твору, 5) підсумки, 6) творчі усні та письмові роботи. Учитель може творчо опрацьовувати запропонований варіант, вносячи власні зміни. Головне не втратити внутрішню логіку вивчення епічного як єдиного компоненту твору [57, с. 280].

Важливу роль у поетапності вивчення епічного твору відіграє правильно обраний шлях його аналізу. Літературознавчий аналіз виконує при цьому роль методологічної основи, оскільки в основу шкільного аналізу покладено: 1) структуру й елементи змістової організації твору (тема, проблема, фабула, характер, пафос, ідея); 2) структуру й елементи внутрішньої форми твору (система образів, сюжет); 3) зовнішню форму твору (художньо-мовленнєва організація твору, композиція).

Учитель-словесник, обираючи шлях аналізу епічного твору, має враховувати такі чинники:

- особливості тексту (його обсяг, зміст, виховну спрямованість тощо);
- наскільки глибоко й різнобічно учні відчували та зрозуміли твір;
- рівень залучення літературознавчого матеріалу;
- якість перекладу.

Нині в методиці літератури існує кілька класифікацій типів шкільного аналізу художнього твору. Є. Пасічник виокремлює цілісний, композиційний, пообразний, проблемно-тематичний, структурно-стильовий шляхи аналізу, наголошуючи на тому, що його вибір залежить насамперед від характеру твору та вікових і психологічних особливостей учнів.

Б. Степанишин виділяє проблемно-тематичний, пообразний, цілісний (комплексний) шляхи аналізу. Відтак традиційно у методиці побутують три шляхи аналізу художнього твору: за розвитком дій, «услід за автором»; пообразний; проблемно-тематичний; цілісний (комбінований).

Ураховуючи родо-жанрову специфіку епічних творів, найчастіше використовується пообразний шлях аналізу, що вимагає сумлінної підготовки словесника:

- теоретично визначити й усвідомити, що означає «пообразний шлях аналізу»;
- переконатися в ефективності та доцільності використання цього шляху аналізу для опрацювання конкретного художнього твору;
- провести ґрунтовну підготовчу роботу для проведення цього аналізу;
- вивчити всі можливі та обрати для себе найефективніші методи і прийоми його реалізації;
- визначити особливості та значення саме цього – пообразного – шляху вивчення літературного твору [6, с.219].

Обрання такого шляху аналізу вимагає від вчителя сконцентрувати основну увагу на образах героїв, через які розкривається ідейний зміст художнього твору. Методична література рекомендує розглядати образ у двох аспектах:

- виявляти основні риси персонажа і його ставлення до оточуючих;
- визначати суперечності в характері героя, діалектику його розвитку і саморозкриття.

Пообразний шлях аналізу лише тоді буде допомагати поглибленому цілісному сприйняттю епічного твору, коли образ розглядатиметься як невід’ємна частина єдиного художнього організму. Варто підкреслити, що саме під час пообразного аналізу тексту необхідно учням звертатися до художнього твору. Запитання, правильно сформульовані вчителем, стимулюють учнів глибше проникати в текст, зацікавитися ним і перечитати ті місця, які вони, можливо б, пропустили при самотійному прочитанні.

Звернення до пообразного шляху аналізу при вивченні епічного твору буде ефективним, якщо через систему образів можна розглядати всі інші компоненти аналізу в єдності змісту та форми.

Поряд з названими шляхами у школі використовується і проблемно-тематичний шлях аналізу епічного твору, який проводиться у такій послідовності:

- визначення теми художнього твору;
- оголошення вже визначених проблем;
- пошук авторських шляхів вираження.

Названий шлях аналізу доцільно застосовувати у добре підготовленому класі, тому що він вимагає не тільки знання тексту, а й уміння узагальнювати факти, логічно думати, аргументувати відповідь, зіставляти різні точки зору на певну проблему. Під час такого аналізу учні самі здобувають знання, а вчитель лише організовує пошук і стежить за його напрямом. До цієї роботи важливо залучити всі компоненти художнього твору, що сприяють визначенню напрямів вирішення проблеми, оцінці вартості його змісту і форми, розумінню твору в цілому.

Формулюючи проблемні запитання, важливо звернути увагу на те, щоб вони були зрозумілі для учнів, відповідали їхнім віковим і психологічним особливостям, викликали зацікавленість, спонукали до пошукової роботи, мали чітко висловлену перспективність, можливість виходу на інші, важливіші питання, що охоплюють більший обсяг літературного матеріалу.

Отже, названі шляхи аналізу дають змогу вчителю не просто повідомляти знання в готовому вигляді, а вводити школярів у лабораторію самостійного відкриття, вказувати шляхи пошуку істини.

Суспільно-історичні зміни та актуальні завдання школи викликають потребу переглянути традиційні методики аналізу епічного твору. Сучасні вчителі і методисти, спираючись на відповідні наукові розробки, прагнуть побудувати освітній процес так, щоб учень і читав художні твори, і вмів їх аналізувати. Тому поряд з традиційними шляхами аналізу йде вивчення методистами інших можливих шляхів аналізу — філологічного, композиційного, стилістичного, лінгвістичного, системно-структурного, компаративного тощо.

Отже, правильно організований і проведений шкільний аналіз епічних творів буде максимально сприяти активній пізнавальній роботі здобувачів освіти на уроці, глибокому засвоєнню тексту, оволодінню різними засобами читання, що істотно впливатиме на якість літературної освіти учнів, розвиток їхньої інтелектуальної сфери і підвищення культури читання.

### **3.2. Сучасний стан досліджуваної проблеми в шкільній практиці**

Творчість В. Домонтовича на уроках української літератури вивчається в профільних класах. У чинній програмі рівня стандарту його творча спадщина не репрезентована. Проаналізуємо низку нормативних документів, важливих для теми магістерського дослідження. У програмі з української літератури для 10-11 класів (профільний рівень) визначена мета вивчення шкільного предмета, яка полягає у «формуванні компетентного учня-читача як суб'єкта читацької діяльності, особистісного і читацького саморозвитку» [64, с. 3]. Як бачимо, укладачами програми наголошено на важливості процесу читання, оскільки завдяки йому здобувачі освіти мають можливість глибоко проникати в таємниці художнього слова, розуміти та усвідомлювати його, і, відповідно, інтерпретувати творчість письменника-класика української літератури.

Серед низки завдань, визначених програмою, засадничими для наукової розвідки є ті, що пов'язані безпосередньо з процесом читання і аналізу художнього твору:

- поглиблення розуміння художнього твору як результату світоглядних і мистецьких пошуків автора, художніх засобів – як засобу донесення до читача авторської ідеї;
- оволодіння різноманітними читацькими стратегіями; удосконалення вмінь діалогічної взаємодії з текстом, інтерпретаційних, аналізу художнього твору; вироблення алгоритму прочитання художніх творів різних естетичних систем, напрямів, жанрів, стилів, опанування здатністю орієнтуватися у світі класичної і масової літератури [64, с. 4].

Результативність вивчення художнього твору залежатиме від дотримання низки підходів до його розгляду: діяльнісного, особистісно зорієнтованого, компетентнісного, культурологічного, аксіологічного.

Оскільки курс української літератури для старшокласників побудовано за системно-історичним принципом, то аналізуючи будь-який твір, у тому числі й філософсько-інтелектуальний роман В. Домонтовича «Дівчина з ведмедиком», необхідно враховувати його репрезентативність щодо певного напрямку чи течії, естетичну вартість, місце і роль в мистецькій спадщині самого письменника. Як правило, роман – це великий за обсягом прозовий твір, то, відповідно опрацьовувати його потрібно поглиблено, шляхом «повільного» прочитання.

Програмова анотація до монографічної теми «Творчість В. Домонтовича» містить біографічні відомості й огляд творчості письменника, розгляд філософсько-інтелектуального роману «Дівчина з ведмедиком» у контексті літератури модернізму, розкриття значення мистецького доробку автора для розвитку української класичної літератури і його місця в загальноєвропейському та світовому контекстах.

За чинною програмою з української літератури (профільний рівень) текстуальне вивчення твору відбувається в 11 класі. На його вивчення запропоновано орієнтовно 3 години. У процесі опанування змісту програмового матеріалу в здобувачів освіти має бути сформовано низку предметних і ключових компетентностей, емоційно-ціннісне ставлення. Виокремлено такі предметні компетентності: учень/учениця знає основні віхи життєвого і творчого шляху письменника; визначає риси інтелектуальної урбаністичної прози; називає і вміє розрізняти різновиди авангардизму в літературі та різних видах мистецтва; пояснює причини «несвоєчасності» прочитання роману сучасниками. Серед ключових зазначено, що учень/учениця висловлює міркування з приводу змісту твору, порушених проблем; проводить аналогії із сучасним життям; веде діалог із текстом (автором, героями); задає запитання, прогнозує зміст тощо; дискутує



на літературні та публіцистичні теми, критично ставиться до висловлених думок; визначає роль прочитаного для особистісного і читацького розвитку [64, с. 39].

Проаналізуємо репрезентацію змісту програмового матеріалу в чинних підручниках із української літератури для 11 класу (профільний рівень).

Підручник із української літератури (профільний рівень) за загальною редакцією О. Борзенко є навчальним виданням, що знайомить одинадцятикласників із особливостями розвитку та функціонування літератури ХХ століття. У розділі під назвою «Прозове розмаїття 1920-х років» подано коротку вступну статтю про В. Домонтовича. Укладачі навчального видання розкривають талановитий і різнобічний геній письменника, вказують на основні віхи його життєвого і творчого шляху. Особливу увагу приділяють літературознавчому аналізу твору «Дівчина з ведмедиком». Зокрема, розглянуто жанр і тематику роману, розкрито погляди автора на проблему кохання крізь призму світовідчуття і світобачення героя, проаналізовано роздуми про сутність людини. Прикметно те, що автори підходять із наукової точки зору до текстуального розгляду складного твору В. Домонтовича.

Цікавими і важливими є додаткові рубрики підручника, які дозволяють поглибити здобуті компетентності здобувачами освіти, розширити їхній кругозір про виучуваний твір, перевірити рівень засвоєння та розуміння програмового матеріалу. Так, рубрика «Коментар фахівця» уміщує цікаві роздуми провідних літературознавців про твір. Зокрема, Віра Агеева говорить про те, що твір «Дівчина з ведмедиком» можна подати як певний екстравагантний любовний роман, твір про екстравагантність історії і про особистість, якій довелося жити в непрості «переломні» часи.

Рубрики «Опрацьовуємо прочитане», «Виявляємо літературну компетентність», «Запрошуємо до дискусії» дають можливість здобувачам освіти ще раз попрацювати над змістом роману, перевірити рівень засвоєння сюжетної лінії, системи персонажів, проявити власний підхід до розв'язання

проблемних ситуацій, до обґрунтування відповідей на поставлені запитання. Наведемо приклади запитань і завдань із названих рубрик. Так, у рубриці «Виявляємо літературну компетентність» учні отримують від авторів низку запитань різного спрямування:

- *Де розгортаються основні події твору? Які інші міста, місцевості, країни є місцем дії роману?*
- *Хто є оповідачем у романі? Що дізнаються про нього читачі на початку твору?*
- *Чому в романі дві жінки названі одним ім'ям – Марія? [24, с. 80].*

Пропоновані вище зразки запитань спрямовані на безпосереднє відтворення сюжетної основи твору. І таких запитань у розділі більшість. Проте є низка завдань, що спонукають до пошуку, вияву власного бачення чи ініціативи, індивідуального підходу до розв'язання проблеми:

- *Оберіть рівень складності й доведіть тезу:*
  - 1) *твір В. Домонтовича «Дівчина з ведмедиком» – це роман.*
  - 2) *твір В. Домонтовича «Дівчина з ведмедиком» – це любовний твір.*
  - 3) *твір В. Домонтовича «Дівчина з ведмедиком» – це модерний роман [24, с.80].*

Рубрика «Запрошуємо до дискусії» розрахована на жваву позицію здобувачів освіти, на їхнє вміння дискутувати, висловлювати власну думку, вміти обстоювати та доводити її. Завдання у цій рубриці автори пропонують наступне: *«На початку XXI століття кілька українських театрів здійснили інсценізації роману В. Домонтовича «Дівчина з ведмедиком»». Чому роман В. Домонтовича набув популярності в наш час? [24, с. 80].*

Інформація про В. Домонтовича і його роман «Дівчина з ведмедиком» теж подана в підручнику з української літератури (профільний рівень) для 11 класу за редакцією О. Слоньовської. Укладачі у вступній статті про митця розкривають факти із його життя і творчості, пояснюють виникнення літературного псевдоніма, обґрунтовують трагічні епізоди його біографії, зазначають причини появи в книговидавництві найвідоміших творів автора:

«Аліна й Костомаров», «Романи Куліша», «без ґрунту», «Доктор Серафікус», «Болотяна Лукроза».

Теоретичний матеріал зі вступної статті підкріплюється маловідомими фактами про письменника, що вміщені в рубриках «Це цікаво знати» і «Діалог з науковцем». У них В. Агеєва та Ю. Шевельов згадують про особливості творчого методу В. Домонтовича, наголошуючи на його внескові у розвиток неокласичної та інтелектуальної прози, розкривають роль і значення парадоксів у програмових творах. Закріпити літературознавчий матеріал допоможе рубрика «Діалог з текстом», оскільки процес читання, на думку укладачів навчального видання, це особистісний діалог між реципієнтом і автором. Тому відповідаючи на запитання, вміщені в згаданій рубриці, здобувачі освіти перевіряють, чи належним чином засвоїли запропонований навчальною програмою матеріал, щоб потім ефективно реалізувати власні літературознавчі здібності під час вивчення монографічної теми «В. Домонтович» на уроках української літератури в профільних класах. Наведемо декілька запитань із рубрики.

- *Які факти із життя і творчості Віктора Петровича (В. Домонтовича) найбільше вас зацікавили?*
- *Схарактеризуйте внесок письменника в українську літературу та його творчу манеру.*
- *Поясніть, що зближувало В. Домонтовича з неокласиками [73, с. 155].*

Важливе місце в підручникові відведено літературознавчому аналізу роману В. Домонтовича «Дівчина з ведмедиком». Автори розкривають його творчу історію, жанрові особливості, тематику і проблематику, наголошують на сюжетно-композиційних особливостях, характеризують образи твору. Така інформація, на нашу думку, допоможе здобувачам освіти заглибитися в художню канву роману, зрозуміти складність та оригінальність авторського задуму та його реалізацію, доторкнутися до потаємних сторін життя головних персонажів.

Встановити і простежити міжкультурні та міжмистецькі зв'язки, пригадати вивчене на інших уроках, зокрема уроках зарубіжної літератури, допоможуть рубрики підручника «Діалоги текстів» і «Мистецькі діалоги». У рубриці «Діалоги текстів» запропоновано порівняти розкриття «жіночого питання» на сторінках художніх творів В. Домонтовича і В. Підмогильного і подумати, як цю проблему художньо розкривали зарубіжні письменники. Виконуючи таке завдання, здобувачі освіти, таким чином, розширюють поле власного розуміння художнього твору, відновлюють у пам'яті інформацію, отриману на інших уроках, розмірковують над тим, як різні письменники інтерпретують схожі теми, образи, чому звертаються до таких проблем і які шляхи їх розв'язання знаходять.

Рубрика «Мистецькі діалоги» вводить старшокласників до світу інших видів мистецтв. Автори пропонують уважно, крок за кроком «прочитувати» картини чи ілюстрації і порівнювати з літературними творами. Так вони націлюють одинадцятикласників на аналіз ілюстрацій, уміщених у розділі підручника, і, відповідно, пошук цитатного матеріалу з роману «Дівчина з ведмедиком», який їм відповідає. Що одним із завдань, уміщених у цій рубриці, є наступне: *«Використовуючи інтернет, перегляньте фрагмент фільму «Папіросниця з Моссельпрому» (згаданого в «Дівчині з ведмедиком») про сцену в ресторані. Які саме прийоми кінематографа використав Домонтович для візуального зображення аналогічної сцени в його романі»* [73, с. 161].

Таке завдання актуалізує знання здобувачів освіти, змусить їх порівняти різні види мистецтва – літературу й кінематографію, сприятиме пошуку спільних і відмінних їхніх тенденцій, безпосередньому впливу на людину.

Таким чином, проаналізувавши чинні шкільні підручники з української літератури для 11 класу, можемо зробити висновок:

- зміст сучасних навчальних видань відповідає чинній програмі з української літератури і репрезентує детально програмовий матеріал;

- кожне видання – це підручник, а не посібник-хрестоматія, оскільки, крім розгорнутої статті про письменника, в ньому вміщено літературознавчий матеріал, що стосується цілісного шкільного аналізу роману В. Домонтовича «Дівчина з ведмедиком»;
- наявність різноманітних рубрик, що дають можливість вивчати програмовий твір різнобічно, із використанням ефективних методичних прийомів і видів навчальної діяльності;
- репрезентування запитань і завдань різного спрямування, що зорієнтовані на формування предметних і ключових компетентностей старшокласників, передбачених чинними програмами;

Відтак, спостерігається мінімізоване використання інформації, яка б засвідчила приналежність самого В. Домонтовича до письменників-модерністів і прямо вказувала на те, що його роман «Дівчина з ведмедиком» – зразок модерністського твору. Спорадично подається матеріал, який засвідчує, що «Дівчина з ведмедиком» – філософсько-інтелектуальний роман.

З метою з'ясування ситуації щодо вивчення модерністської літератури та творчості В. Домонтовича в старших профільних класах під час проходження педагогічної практики нами було проведено анкетування та інтерв'ювання як учителів-словесників, так і здобувачів загальної середньої освіти (одинадцятикласників).

У спілкуванні взяли участь 7 педагогів із різним досвідом роботи, педагогічним стажем і підходами до викладання літератури. Їм було задано декілька запитань:

- Чи складно проводити уроки української літератури в профільних класах?
- Чи достатньо, на вашу думку, представлена модерністська українська література в чинній програмі та навчальних підручниках?
- Які проблеми ви змушені долати, коли вивчається творчість В. Домонтовича і його роман «Дівчина з ведмедиком»?

Запитання до вчителів були нескладними, вони стосувалися їхньої професійної діяльності, особливостей роботи в профільних класах. Під час інтерв'ю педагоги легко йшли на контакт, ділилися власним досвідом, відверто говорили про актуальні питання і проблеми. У магістерському дослідженні ми спробували узагальнити їхні відповіді, роздуми, слова. Так складність проведення уроків української літератури в профільних класах міститься в наступному:

- значна кількість класичних творів української літератури і, відповідно, невелика кількість годин на їх вивчення;
- як правило, для текстуального вивчення пропонуються романи, а це, відповідно, великі за обсягом твори, тому інколи виникає проблема з їх прочитанням;
- твори із сучасної літератури є важкими для розуміння здобувачами освіти, тому потребують практичного використання ефективних методів, прийомів і видів навчальної діяльності, за допомогою яких процес шкільного аналізу значно полегшиться.

На друге питання стосовно репрезентованості модерністської літератури в змісті чинної програми із української літератури, то всі вчителі-словесники відповіли про достатній її відсоток. Вони згадали майже всі імена письменників, творчість яких вивчається на уроках української літератури в старших класах: М. Коцюбинський, В. Стефаник, О. Кобилянська, В. Винниченко, М. Рильський, О. Турянський, Б. І. Антонич, Є. Плужник, Є. Маланюк, М. Хвильовий, Ю. Яновський, В. Підмогильний та інші.

Найбільш актуальним виявилось останнє запитання, що стосувалося вивчення творчості В. Домонтовича. Усі вчителі зазначили, що твір цікавий, пізнавальний, але специфічний і складний для повного усвідомлення, розуміння та аналізу, оскільки в ньому в повній мірі проявився неповторний письменницький талант автора. Було названо низку проблем, які вчителі вимушені долати, коли готуються до занять і, відповідно, під час проведення уроків із вивчення роману В. Домонтовича «Дівчина з ведмедиком»:

- складність жанрової приналежності та сюжетно-композиційних особливостей роману;
- схематичність образів, відсутність прямої авторської оцінки їхньої поведінки й вчинків;
- твір важкий для прочитання і розуміння, тому потрібно підбирати такі прийоми і види роботи, що значно полегшили б його аналіз.

Крім того, нами було розроблено невелику анкету для учнів з метою з'ясувати, як вони вивчають роман В. Домонтовича «Дівчина з ведмедиком».

*Анкета для одинадцятикласників*

1. Пригадайте, хто такий В. Домонтович? Що про нього запам'ятали з уроків української літератури?
2. Які твори письменника ви знаєте? Назвіть їх.
3. Чи сподобався Вам роман «Дівчина з ведмедиком»? Чому?
4. Які персонажі твору Вам запам'яталися? Чому?
5. Поміркуйте, в чому актуальність твору в сьогоденні.

Як засвідчили результати відповідей, всі питання виявилися непростими для здобувачів освіти, оскільки їм було не дуже легко актуалізувати свої знання, пригадати вивчений раніше літературознавчий матеріал.

Проаналізуємо відповіді здобувачів освіти. Цікавими виявилися відсоткові відношення відповідей респондентів на перше питання анкети. Так, 30% відразу пригадали інформацію про В. Домонтовича, вказали на походження низки його псевдонімів, розкрили особливості його політичного світогляду, пригадали найважливіші віхи з його життя і творчості. 57% опитаних назвали лише незначні деталі з біографії митця: народився в родині священика; крім художніх творів писав іще наукові та публіцистичні праці; його першим художнім твором був роман «Дівчина з ведмедиком»; став засновником жанру урбаністичного інтелектуального роману. 10% респондентів змогли згадати, що В. Домонтович – це класик української модерністської літератури, засновник жанру інтелектуального роману і

назвали його роман «Дівчина з ведмедиком». У 3% опитаних виникли труднощі з відповіддю на ще запитання. Здобувачі освіти змогли назвати лише той програмовий твір, який вивчали на уроках української літератури.

Друге питання анкети виявилось складним для учнів, оскільки 87% змогли пригадати і назвати лише філософсько-інтелектуальний роман «Дівчина з ведмедиком». 11% респондентів у перелік додали й твір «Доктор Серафікус». І лише 2% опитаних згадали і жанрове різноманіття творів автора, назвавши такі відомі твори як «Дівчина з ведмедиком», «Доктор Серафікус», «Аліна і Костомаров», «Романи Куліша», «Без ґрунту».

На питання про враження від прочитаного роману «Дівчина з ведмедиком» 74% опитаних дали ствердну відповідь, оскільки їх зацікавила історія стосунків Іполита Варецького і Зини. 20% реципієнтів відповіли, що було важко зрозуміти твір, оскільки автор вдається до використання різних часових проміжків і великої кількості героїв. Решті здобувачів освіти (6%) роман не сподобався взагалі.

Щодо персонажів твору, то ті старшокласники, які прочитали твір, назвали образи Іполита Варецького і Зини та членів родини Тихменєвих. Другорядні персонажі залишилися поза увагою читачів.

Актуальність філософсько-інтелектуального роману В. Домонтовича «Дівчина з ведмедиком» здобувачі освіти вбачають у такому:

- репрезентовано родинні стосунки, показано взаємозв'язки різних поколінь;
- висвітлено систему морально-етичних цінностей;
- роздуми про сенс людського існування, кохання, призначення людини, улюблене заняття;
- подолання загальноприйнятих стереотипів і його наслідки.

Отже, провівши інтерв'ювання вчителів української літератури та опитування здобувачів освіти, ми прийшли до висновку, що спостерігаються певні прогалини в теоретичних знаннях одинадцятикласників і в методиці роботи словесників із філософсько-інтелектуальним романом. Відтак,



убачаємо за необхідне розробити методичні рекомендації щодо вивчення творчості В. Домонтовича на уроках української літератури в профільних класах, що стануть у нагоді як учителям, так і здобувачам освіти.

### **3.3. Методичні рекомендації до вивчення філософсько-інтелектуального роману «Дівчина з ведмедиком»**

Вивчення української літератури в старших класах профільної школи – складний і важливий момент, адже укладачі чинної програми пропонують для текстуального вивчення найкращі зразки вітчизняної класики. Різноманітно і різноматично представлена література для здобувачів середньої освіти в 11 класі. Серед імен відомих письменників репрезентовано ім'я В. Домонтовича, а для шкільного вивчення запропоновано його філософсько-інтелектуальний роман «Дівчина з ведмедиком».

За програмою вивчення роману «Дівчина з ведмедиком» відбувається орієнтовно протягом трьох уроків. Ми розробили тематичний план його вивчення.

Урок №1. Основні віхи життєвого і творчого шляху Віктора Домонтовича (Петрова). Художньо-естетичне тяжіння митця до угруповання неокласиків. В. Домонтович – один із фундаторів інтелектуальної урбаністичної прози в українській літературі.

Урок №2. «Дівчина з ведмедиком» В. Домонтовича – філософсько-інтелектуальна повість про інтелігенцію Києва 20-30 років ХХ століття. Зина Тихменєва як представниця національної еліти, втілення нового способу життя, переконань, уявлень та прагнень.

Урок №3. В. Домонтович «Дівчина з ведмедиком». Філософічність повісті – розмірковування персонажів як текст в тексті. Причини «несвоєчасності» прочитання роману сучасниками. Композиційна особливість філософсько-інтелектуального роману – розгортання оповіді у різних часових і просторових вимірах. Актуальність жанру інтелектуального роману в сьогоденні [64].

Відповідно до визначених тем було розроблено два експериментальні плани-конспекти уроків з вивчення роману В. Домонтовича «Дівчина з ведмедиком».

Ураховуючи класифікацію типів уроків Є. Пасічника, ми визначили тип уроку як урок засвоєння нових знань і розвитку на їх основі умінь і навичок. Етапи уроку відповідали його типові і мали відповідну структуру: актуалізація опорних знань; повідомлення теми, мети, мотивація навчальної діяльності; сприймання та засвоєння нової навчальної інформації; підсумок уроку; оголошення і коментар домашнього завдання.

Працюючи над розробкою кожного плану-конспекту уроку, чітко, лаконічно, відповідно до змісту програмового матеріалу визначили предметні та ключові компетентності, емоційно-ціннісне ставлення. Методично правильно підібрані методи, прийоми, види та форми навчальної діяльності забезпечать, на нашу думку, ефективність роботи вчителя з визначення стильових ознак творчості В. Домонтовича та вивчення філософсько-інтелектуального роману «Дівчина з ведмедиком».

На етапі актуалізації опорних знань доцільним, на нашу думку, є звернення до раніше набутих знань учнів. Тому доцільним буде застосування різних видів бесіди (*вступна, бесіда на повторення, евристична*). Наприклад:

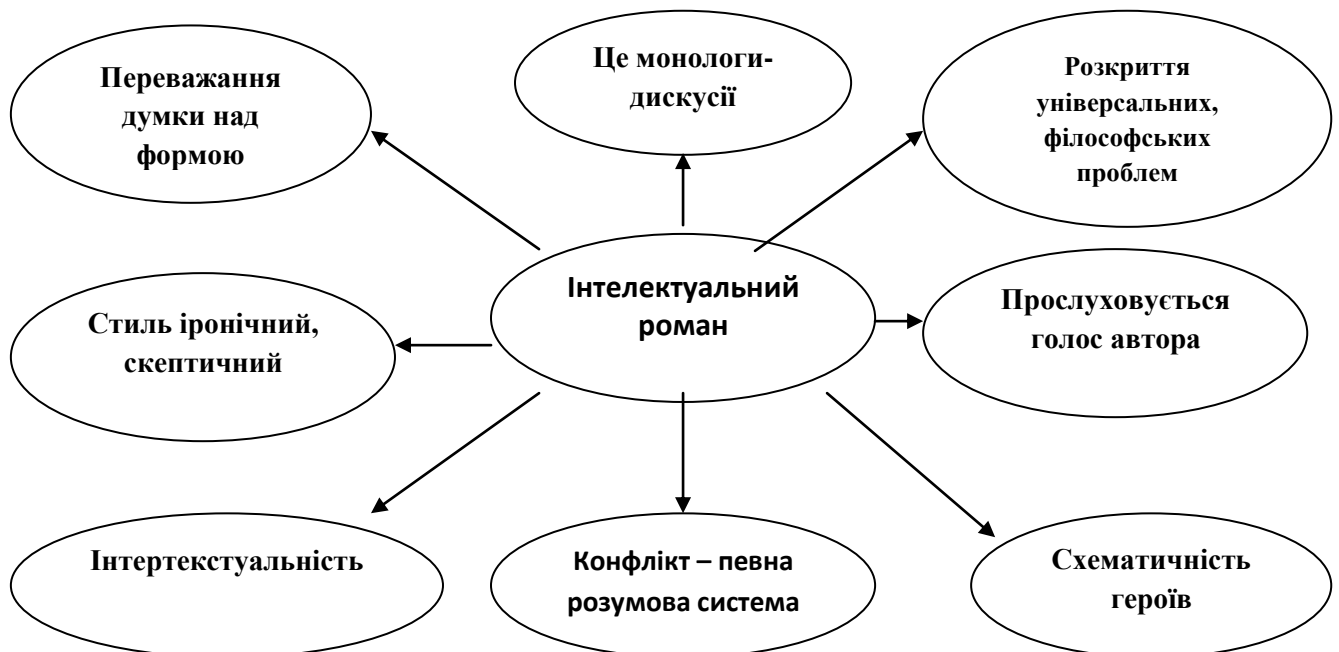
- *Хто такі неокласики? Яких тем вони торкалися? Пригадайте, хто входив до цієї групи письменників?*
- *Що таке екзистенціалізм?*
- *Яку літературу, на ваш погляд, потрібно вважати інтелектуальною?*
- *Чим інтелектуальні твори відрізняються від масованих?*

Важливу роль під час вивчення художнього твору відіграє *розповідь* як один із домінантних прийомів роботи вчителя. Її можна використовувати на всіх етапах вивчення художнього твору.

Репрезентуємо частково *розповідь учителя* про В. Домонтовича як творця інтелектуальної прози.

*В. Домонтович – творець інтелектуальної прози. В українській літературі він започаткував новий жанр «романізовану біографію». Його перу належать біографічні повісті «Аліна і Костомаров», «Романи Куліша», а також біографічні оповідання про польського поета й мандрівника Вацлава Ржевуського, австрійського поета-символіста Райнера Марію Рільке. Кілька художніх творів письменника присвячено зображенню українського суспільства 20-30-х років. Це твори «Без ґрунту» і «Дівчина з ведмедиком».*

Як правило, здобувачі освіти в процесі вивчення української літератури повинні опанувати низку теоретико-літературних понять. Серед визначених програмою дефініцій найважче їм опанувати матеріал про літературні напрями, стилі, жанрові різновиди творів особливо модерністського спрямування. Тому результативним, на нашу думку, було введення у конспект уроку *роботу з теоретико-літературним поняттям «інтелектуальна проза»*. Характерні ознаки такої літератури було представлено у вигляді узагальнювальної схеми «Характерні риси інтелектуальної прози», роботу з якою рекомендуємо провести вчителіві.



Ми вважаємо, що, опрацювавши теоретичний літературознавчий матеріал, у здобувачів освіти поступово сформується не лише розуміння

жанрових ознак інтелектуальної прози, а й значно розшириться уявлення про інтелектуальні романи В. Домонтовича.

Ще одним дієвим прийомом роботи на етапі сприймання та засвоєння нової навчальної інформації є *різноманітні повідомлення учнів*, представників різних творчих груп (біографів, істориків, літературознавців, літературних критиків). Доречними у розробленій системі уроків були повідомлення учнів про життя і творчість В. Домонтовича. Наведемо уривки одного із них.

*Віктор Платонович Петров народився 22 жовтня 1894 року в Катеринославі в сім'ї священика, ректора духовної семінарії. В 1918 році закінчив Київський університет. З 1919 року почав працювати в установах щойно створеної Академії наук України. В 1927 р. він очолив Етнографічно-фольклорну комісію Академії наук. В 1930 році за монографію про П. Куліша здобув ступінь доктора філологічних наук (в 1968 році став доктором історичних наук). Як літературознавець він досліджував творчість Шевченка, Гоголя, Сковороди, Марка Вовчка, Лесі Українки та інших українських письменників, діяльність Кирило-Мефодіївського братства, а також творчість низки західноєвропейських письменників. Петров був також істориком, археологом, етнографом і фольклористом. Статті з історії літератури він публікував під власним іменем, з інших наук під псевдонімом - Віктор Бер. З його історичних праць одна з найвизначніших – «Походження українського народу», в якій дослідник простежує українську історію з 5 тисячоліття до н.е.*

*Аналізуючи сьгоднішні етнографічні залишки, Петров віднаходить їхнє коріння в трипільській культурі, переконливо доводячи безперервність культуро-генезу на теренах України. Він проводив великі польові дослідження трипільських і скіфських поселень, відкрив низку важливих пам'яток. В 40-і роки ним створено працю про тотальне знищення української інтелігенції в совєцькій Україні. В 1968 році в Києві вийшла його книжка «Скіфи - мова і етнос», в 1972 році – «Етногенез слов'ян». Довгий*

час було непорушним твердження, що скіфи були іраномовним народом. Петров довів хибність цієї теорії.

Унаочнити теоретичний матеріал, подати його у стислій формі основних положень допомогли *узагальнюючі логічні схеми, схеми-опори*, мета яких – усвідомлення нового матеріалу, поглиблення і закріплення набутих знань.

### **Особливості роману В. Домонтовича «Дівчина з ведмедиком»**



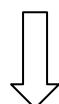
Розповідь ведеться від першої особи



Події розгортаються в різних часових і просторових вимірах



Одна головна сюжетна лінія



Зображення трьох міст – Київ, Москва, Берлін



Наявний елемент гри

У запропонованих конспектах нами було використано декілька різноманітних інтерактивних методичних прийомів і видів навчальної діяльності (*розв'язання проблемних запитань, творче завдання «Думка літературознавця», творче завдання «Кохання – рушійна сила», робота в групах тощо*), застосування яких передбачало не лише контроль та корекцію рівня засвоєння старшокласниками навчального матеріалу, а й вироблення в них умінь творчого, креативного підходу до вирішення конкретних завдань, бажання проявити свою ініціативу, розкрити власну точку зору, скомпонувати логічно побудовану відповідь, узагальнити свої знання про творчість В. Домонтовича і його філософсько-інтелектуальний роман «Дівчина з ведмедиком».

Наведемо приклади таких завдань

### **Творче завдання «Думка літературознавця»**

*Завдання: уявіть себе вченим-літературознавцем. Поясніть, які ви розумієте зміст запропонованої фрази.*

*«Дівчину з ведмедиком» можна прочитати як захопливий і доволі екстравагантний любовний роман. Але водночас це й роман про ірраціональність історії, про зміну культурних орієнтацій і про трагічну розколотість людини, якій випало жити в кризову добу. У «Дівчині з ведмедиком» проблема зміни культурно-історичних епох інтерпретується, зокрема, як проблема стилю. Стилю життя, побуту, людських взаємин, навіть і стилю кохання».*

### **Розв'язання проблемних запитань**

- *Чи мають право на життя роздуми Зини про вільне кохання та недоцільність шлюбу?*
- *Які мотиви були у Зининого рішення віддатися двірникові?*
- *Як розцінювати її самогубство та намагання застрелити Іполита?*

Відповіді учнів на поставлені запитання вчителем – це найбільш розповсюджений методичний прийом роботи над текстом художнього твору. Завдання словесника – правильно, зрозуміло, в доступній формі сформулювати запитання для відомих у дидактиці видів бесід. Активне застосування такого прийому роботи сприяє концентрації уваги старшокласників, поглиблює їхні знання змісту виучуваного твору, спонукає до роздумів, висновків, дискусії, апелює до теоретичних знань.

У розробленій системі уроків ми пропонували різні види бесід, мета яких – сприяти цілісному, поглибленому аналізу прозового твору на уроках української літератури в 11 класі. Наведемо приклад підсумкової бесіди.

- *Які факти із життя і творчості Віктора Петрова (В. Домонтовича) найбільше вас зацікавили?*
- *Схарактеризуйте внесок письменника в українську літературу та його творчу манеру.*
- *Поясніть, що зближувало В. Домонтовича з неокласиками.*

- Назвіть твори, написані В. Домонтовичем. Який найбільше зацікавив саме вас?
- Чому українська діаспора пробачила письменнику і науковцю співпрацю з НКВС?
- Розкрийте взаємозв'язок між науковими дослідженнями та художніми творами В. Петрова-Домонтовича.

Важливу роль відіграють вдало підібрані різноманітні запитання, що стосуються характеристики образу головної героїні Зини Тихменевої. Ми пропонуємо низку таких запитань:

- Чому роман має назву «Дівчина з ведмедиком»?
- Якою постає перед нами Зина? Знайдіть у тексті роману відповідні цитати.
- У якій родині виховувалася Зина? Розкажіть про її батька, матір і старшу сестру.
- За яких обставин відбулося знайомство Зини із Іполитом Варецьким?
- Які стосунки у них склалися як у вчителя і учениці? опишіть поведінку Зини під час занять.
- Коли їхні взаємини стали міцнішими? Чи правді Зина покохала Варецького?
- Які кроки робить Зина, щоб звабити Зарецького?
- Чому вона відмовляє йому в шлюбі?
- Чому герой в останню свою зустріч із Зиною не впізнав її?

Художня література – це один із видів мистецтва, тому міжпредметні та міжмистецькі зв'язки – важливий момент роботи з текстом художнього твору. В експериментальних конспектах ми пропонуємо здобувачам освіти передивитися відеофрагмент фільму «Папіросниця з Моссельпрому» та виконати таке завдання: «Використовуючи інтернет, перегляньте фрагмент фільму «Папіросниця з Моссельпрому» (згаданого в «Дівчині з ведмедиком») про сцену в ресторані. Які саме прийоми кінематографа використав Домонтович для візуального зображення аналогічної сцени в його романі?».

Враховуючи вище сказане, можемо зробити висновок, що розроблена нами і запропонована для практичного впровадження на уроках української літератури система уроків вивчення творчості В. Домонтовича буде ефективно дієвою, результативною, практично значущою у разі дотримання вчителями запропонованих методичних рекомендацій.

Спостерігаючи за освітнім процесом під час проходження педагогічної практики на робочому місці вчителя, звернули увагу, що успішне здійснення відповідних складних завдань щодо практичної реалізації особливостей вивчення інтелектуальної прози можливе лише тоді, коли вчитель у своїй практиці буде використовувати такі методи, форми і прийоми, що сприяють ефективному розвитку творчої уяви й відтворюючої діяльності, розширенню емоційної сфери й розумової активності старшокласників. Відтак уважали за необхідне розробити методичні рекомендації, щоб наочно репрезентувати методику вивчення творчості В. Домонтовича і його філософсько-інтелектуального роману «Дівчина з ведмедиком» на уроках української літератури в 11 класі профільної школи.

### **Висновки до розділу 3**

Аналіз чинних нормативних документів і навчальної програми з української літератури для старших класів, опрацювання науково-критичних, методичних джерел, студіювання підручників для 11 класу (профільний рівень) із досліджуваного питання засвідчує актуальність обраної теми магістерського дослідження, її недостатнє обґрунтування в наукових пошуках учених-методистів та шкільній практиці.

Проблема аналізу епічних творів у методичній науці та шкільному курсі української літератури не є новою. Вона перебувала в центрі наукового зацікавлення з моменту виникнення методики. Проаналізувавши основні методичні підручники і посібники, ми прийшли до висновку, що аналіз – це один із основних етапів вивчення епічного твору, який доцільно проводити,



починаючи із старших класів. При цьому необхідно враховувати види і шляхи аналізу, основні методи, прийоми і види навчальної діяльності.

Автори-укладачі шкільних підручників звернули увагу на розкриття основних фактів біографії В. Домонтовича та літературознавчий аналіз філософсько-інтелектуального роману «Дівчина з ведмедиком». Вступна стаття про письменника розкриває різнобічно постать митця: В. Домонтович – особистість, письменник, політичний діяч. Літературознавчий матеріал, що стосується роману «Дівчина з ведмедиком», окреслює історію його створення, розкриває специфіку жанру, характеризує образи персонажів, указуючи на їх ідейне та символічне навантаження.

Практично значущими є низка форм, методичних прийомів та видів навчальної діяльності: різні види бесід, вправи на закріплення та узагальнення, інтерактивні види вправ і завдань), у результаті виконання яких у здобувачів освіти будуть формуватися практичні вміння та навички аналізу епічного твору та розгляду складної творчості В. Домонтовича.

Студіювання навчальної літератури стало поштовхом до розробки експериментальної системи уроків з української літератури для учнів 11 класу за монографічною темою «В. Домонтович». Нами запропоновано два експериментальні плани-конспекти уроків, у яких деталізовано розписано процес шкільного вивчення філософсько-інтелектуального роману «Дівчина з ведмедиком».

Запропоновані основні методи, прийоми та види навчальної діяльності дозволяють зробити літературознавчий аналіз твору, виокремити його ідейно-тематичний зміст, проблематику, розкрити творчу індивідуальність письменника. Під час впровадження таких конспектів уроків в освітній процес сучасної школи в одинадцятикласників будуть сформовані відповідні предметні та ключові компетентності, описані в магістерському дослідженні, та емоційно-ціннісне ставлення.

## ЗАГАЛЬНІ ВИСНОВКИ

Детальний аналіз окресленої проблеми в науково-довідниковій, психологічній, педагогічній, літературознавчій, методичній літературах, студіювання чинної шкільної програми для учнів 11 класу профільного рівня закладів загальної середньої освіти та чинних навчальних підручників для старшої школи підтверджує актуальність обраної теми магістерського дослідження, доводить її недостатню розробленість.

У результаті тлумачення дефініцій «епос», «роман», «філософсько-інтелектуальний роман» у науковій літературі обрали найбільш доречні для нашого дослідження і подаємо в наступному тлумаченні:

- епос – це один із трьох родів літератури, відмінний своїми ознаками від лірики та драми, основною характерною особливістю якого є розгорнуте зображення людського характеру;
- роман – це художній твір, велике епічне полотно, в якому події тривають певний період часу, репрезентовано низку життєво важливих подій певної епохи, цілу систему образів-персонажів у детальному їх змалюванні;
- філософсько-інтелектуальний роман – це жанровий різновид епічного твору, в основі якого не авторське зображення суспільно-історичних перепитів або життєвих доль героїв, а роздуми на філософські, моральні, інтелектуальні теми. У процесі аналізу визначили жанрові ознаки філософсько-інтелектуального роману:
  - стиль інтелектуального роману визначений переважанням думки над формою;
  - інтелектуальні романи є штучними, сконструйованими. Це романи-дискусії, до монологів і сентенцій на філософські й літературні теми більше за дію.
  - діалоги й колізії роману торкаються універсальних, філософських проблем буття;
  - стиль роману іронічний, скептичний, навіть не позбавлений пародійних ноток;
  - голос автора в інтелектуальному романі чітко прослуховується;

- як правило, багато алюзій, відкритих і прихованих цитат, тут відбувається полеміка з письменниками, філософами, вченими, відтак текст може нагадувати науковий твір;
- конфлікт є певною розумовою схемою, якій підкорений розвиток сюжету;
- схематичність героїв. Вони символізують певні погляди або психологічні стани, а роман є викладом зіткнення цих поглядів або осмисленням цих станів.

В. Домонтович є одним із перших авторів інтелектуального роману в українській літературі. Його найвідоміші романи «Дівчина з ведмедиком», «Доктор Серафікус», «Без ґрунту» розглядаються як своєрідні белетризовані есеї, дискусійні та полемічні твори, в яких піднімаються актуальні питання філософії, етики, естетики, науки, літератури.

Особливостями творчої манери В. Домонтовича є:

- наявність чітко виражених модерністських тенденцій;
- приналежність романістики до інтелектуально-філософської прози;
- персонажі – це авторські складні розгорнуті метафори, гротескні або схематичні;
- інтертекстуальність, використання ремінісценцій, цитат та інших запозичень;
- неоднозначна імпліцитна проблематика;
- парадокс – один із основних художніх засобів зображення дійсності та характеристики персонажів;
- застосування екзистенційних мотивів: приреченість людського існування, перебування особистості в «межовій ситуації», песимізм світобачення і світовідчуття героя.

В інтелектуальному романі «Дівчина з ведмедиком» письменник порушив проблеми світоглядної кризи, історичних катаклізмів доби, в іронічному дусі висвітлив культурний, історичний, соціальний, політичний зрізи доби. Сюжет обертається навколо одного об'єкта – людини. Автор прагне дати відповідь на низку запитань: «Ким була людина? Ким вона є?»

Ким вона має бути? Що є сенсом її існування?». Письменник у романі «Дівчина з ведмедиком» звертається до майже виняткової для вітчизняної літератури теми життя освіченої еліти, проблем її існування, пошуку особистих шляхів розвитку. Своєрідними є й численні композиційні нагромадження самостійних текстів, окремих оповідань у рамках основної оповіді, постійні авторські відступи, що значною мірою уповільнюють хід роману, створюють враження вторинності, неважливості сюжетних подій, наче вони не становлять окремого завершеного твору, а є лише ілюстрацією до роздумів письменника.

Студіювання сучасного стану вивчення філософсько-інтелектуального роману В. Домонтовича «Дівчина з ведмедиком» дало можливість зробити висновки про те, що є певні лакуни в його шкільному вивченні в профільних 11 класах на уроках української літератури. В науковому дослідженні, з метою покращення стану досліджуваної проблеми, було розроблено систему експериментальних планів-конспектів уроків із вивчення роману В. Домонтовича «Дівчина з ведмедиком» і запропоновано низку різноманітних методів, прийомів і видів навчальної діяльності. У розгорнутих планах-конспектах уроків особливу увагу звернули на дієві найпоширеніші методи (*творче читання, евристична бесіда, дослідницький та репродуктивний*), прийоми (*виразне читання, вибіркоче читання, побудова системи запитань, постановка проблемних запитань, самостійний добір навчального матеріалу*) та види навчальної діяльності (аналіз художнього твору різними шляхами, складання узагальнюючої схеми-опори, підготовка усних відповідей, доповідей), при виборі яких враховували вікові особливості старшокласників, складність літературознавчого матеріалу, специфіку вивчення художніх творів у родо-жанровій специфіці.

Під час практичного впровадження таких конспектів уроків в одинадцятикласників будуть сформовані відповідні предметні та ключові компетентності, описані у науковому дослідженні, та емоційно-ціннісне ставлення.

## СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Агеєва В. Поетика парадокса: Інтелектуальна проза Віктора Петрова-Домонтовича / В. Агеєва. К. : Факт, 2006. 432 с.
2. Агеєва В. Апологія модерну: обрис ХХ віку: статті та есеї. К.: Грані-Т, 2011. 408с.
3. Агеєва В. Мовні ігри В. Домонтовича // Домонтович В. Дівчина з ведмедиком. Болотяна Лукроза. К. : Критика, 2000. С. 3–20.
4. Агеєва В. Нова жінка у прозі В. Домонтовича. *Слово і час*. 2002. № 10. С. 25–36.
5. Андрєєв В. М. Віктор Петров. Нариси інтелектуальної біографії вченого. Дніпропетровськ : Герда, 2012. 476 с.
6. Астаф'єв О. Символіка, семантика і функція імені в художньому творі. *Наукові записки Тернопільського нац. пед. ун-ту ім. В. Гнатюка*. Серія : Літературознавство / за ред. д. ф. н., проф. М. П. Ткачука. Тернопіль : ТНПУ, 2009. Вип. 28. С. 3–30.
7. Бахтін М. М. Форми часу і хронотопу в романі // Вступ до літературознавства : хрестоматія. К. : Либідь, 1995. С. 78–82.
8. Бежнар Г. В. К. Винниченко і В. П. Домонтович: типологія філософських пошуків. *Вісник Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка*. Серія: Філософія. Політологія. 2005. Вип. 73. С. 10–12.
9. Белімова Т. Інтертекстуальна основа художньої прози В. Домонтовича (на матеріалі романів «Дівчина з ведмедиком», «Доктор Серафікус» та «Без ґрунту»): автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. К., 2005. 20 с.
10. Белімова Т. Дискурс Фрідріха Ніцше як один із дискурсів тексту роману В. Домонтовича «Дівчина з ведмедиком». *Вісник Київського національного університету імені Т. Г. Шевченка*. Серія : Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика. 2003. Вип. 14. С. 7–11.

11. Белімова Т. Література українського модернізму: «Дівчина з ведмедиком» Віктора Домонтовича. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2004. №7. С. 12–16.
12. Біла А. Український літературний авангард: пошуки, стильові напрямки. Донецьк : ДоННУ, 2004. 455 с.
13. Білокінь С. Хронотоп повісті В. Домонтовича «Доктор Серафікус». *Vivat Academia* : матеріали I Всеукраїнської наукової конференції молодих учених-філологів. Львів : ЛНУ імені І. Я. Франка, 2003. С. 92–94.
14. Білоус П. В. Теорія літератури : навч. посіб. Київ : Академвидав, 2013. 328 с.
15. Боярчук О. Експериментальна проза 20-х років ХХ століття: жанрово-стильові модифікації (В. Домонтович, А. Любченко, М. Йогансен) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філолог. наук. : спец. 10.01.01. «Українська література». К., 2003. 19 с.
16. Боярчук О. Парадокси романіста В. Домонтовича. *Вісник Міжнародного інституту лінгвістики і права. Літературознавчі студії*. 2001. Вип. 3. С. 193– 205.
17. Боярчук О. «Неокласична» проза В. Домонтовича як різновид модернізму. *Актуальні проблеми сучасної філології. Серія : Літературознавство*. 2001. Вип. X. С. 205–214.
18. Боярчук О. «Експериментальна» проза 20-их років ХХ століття. *Гуманітарна освіта в технічних вищих навчальних закладах*: Зб. наук. праць Національного авіаційного університету. 2002. Вип. 1. С. 106– 114.
19. Брюховецький В. Засновок концепції «безгрунтовності» Віктора Петрова. *Слово і час*. 2019. № 7. С. 3–18.
20. Бугайко Т. Ф. Навчання і виховання засобами літератури: [навч. посіб.] / Т. Ф. Бугайко, Ф. Ф. Бугайко. К.: Радянська школа, 1973. 174 с.
21. Бусел В. Т. Великий тлумачний словник сучасної української мови. К. : Перун, 2004. 1440 с.

22. Буханенко О. Експериментальний роман В. Домонтовича в контексті української прози 20-х років ХХ століття. *Проблеми сучасного літературознавства* : зб. наук. праць. Одеса : Маяк, 2002. Вип. 10. С. 173–181.
23. Варварич А. Р. Постать В. Домонтовича в сучасній українській літературі. *Науковий потенціал дослідника: філологічні та методичні пошуки*: зб. наукових праць викладачів і студентів [випуск 11] / за заг. ред. В. А. Каліш. Глухів : Глухівський національний університет імені Олександра Довженка. 2023. 439 с.; С.160–165.
24. Василюшин І. Віртуальний світ українського екзистенціалізму (Ю. Косач і В. Домонтович). *Слово і Час*. 2003. № 6. С. 70–75.
25. Великий тлумачний словник сучасної української мови. Київ-Ірпінь : Перун, 2001. 1425 с.
26. Галич О. Теорія літератури / О. Галич, В. Назарець, Є. Васильєв. К. : Либідь, 2005. 488 с.
27. Ганошенко Ю. Відображення кризи національного міфу в українському інтелектуальному романі 20-х рр. *Слово і час*. 2004. №5. С. 24–29.
28. Гірняк М. Диверсифікація авторської свідомості в інтелектуальній прозі В. Домонтовича : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук. К., 2006. 20 с. URL: : <http://www.lib.ua-ru.net/inode/3434.html>.
29. Гірняк М. Таємниця роздвоєного обличчя : Авторська свідомість в інтелектуальній прозі Віктора Петрова-Домонтовича. Львів : Літопис, 2008. 286 с.
30. Гірняк М. Слово і мовчання: самоусвідомлення через Іншого (в інтелектуальній прозі В. Домонтовича). *Слово і час*. 2004. № 11. С. 28–36.
31. Горбик Р. Знімання масок, або лист у вічність (В. Домонтович і світовий контекст). *Вітчизна*. 2001. № 11/12. С. 136–143.
32. Городнюк Н. В. Домонтович та В. Набоков крізь призму «окулярів»: текст – інтертекст – метатекст. *Слово і час*. 2017. № 8. С. 48–57.

33. Грегуль Г. Загублена доля в життєвих (не)правдоподібностях доби (За романом В. Домонтовича «Дівчина з ведмедиком»). *Дивослово*. 2009. № 5. С. 52–56.
34. Гусейнова О. Елементи архітектурного дискурсу в українському урбаністичному романі («Без ґрунту» В. Домонтовича). *Слово і час*. 2004. № 11. С. 18–23.
35. Демчик Т. В. Петров – міфотворець, або Замасковане обличчя автентичності (на матеріалі романів «Доктор Серафікус» і «Без ґрунту»). *Наукові записки НаУКМА. Філологічні науки*. 2011. № 124. С. 38–48.
36. Домонтович В. Дівчина з ведмедиком. Болотяна Лукроза. К. : Критика, 2000. 416 с.
37. Домонтович В. Доктор Серафікус. Без ґрунту. К. : Критика, 1999. 381 с.
38. Загоруйко Ю. Митець незвичайної долі (Віктор Петров-Домонтович). *Слово і час*. 1992. № 7. С. 25–33.
39. Загоруйко Ю. Письменник Віктор Петров (В. Домонтович). К., 1993. 44 с.
40. Зубань В. «Аліна й Костомаров», «Романи Куліша» В. Петрова: поетика інтелектуальної гри. *Літературознавчі обрії. Праці молодих учених України*. К., 2002. Вип. 3. С. 98–102.
41. Констанкевич І. Українська проза I половини ХХ століття: автобіографічний дискурс. К. : Вежа Друк, 2014. 420 с.
42. Корогодський Р. На межі... Ще один полонений доби українського відродження // Корогодський Р. I дороги. I правди. I життя. К., 2002. С. 221–288.
43. Корогодський Р. М. Постать Віктора Петрова як проблема екзистенційного вибору. *Вісник Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка*. Серія : Філософія. Політологія. 2005. Вип. 73. С. 20–22.
- Корогодський Р. До брами світла: Портрети / упоряд., авт. післям. та прим. О. Сінченко. К.: Дух і Літера, 2016. 432 с.
44. Корпусова В. «Трете» життя В. П. Петрова : «Він був людиною покликання, а не визнання». *Слово і час*. 2002. № 10. С. 69–73.



45. Корпусова В. Петров (Домонтович) : етногенетика як свобода самовиявлення. *Слово і час*. 2002. № 10. С. 17–25.
46. Корпусова В. Невідомий документ: Петров Віктор Платонович. Праці з філософії. *Вісник Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка. Серія : Філософія. Політологія*. 2005. Вип. 73. С. 22–24.
47. Костенко Л. Геній в умовах заблокованої культури. *Дивослово*. 2001. № 2. С. 2–7.
48. Куриленко І. А. Екзистенціалістська модель українського інтелектуального роману 20-х років ХХ століття: автореф. дис. на здобуття наук.ступеня канд. філол. наук. К., 2007. 20 с.
49. Лесин В. М. Словник літературознавчих термінів / В. М. Лесин, О. С. Пулинець. К. : Рад. школа, 1971. 485 с.
50. Літературознавчий словник-довідник / уклад. Р. Т. Гром'як, Ю. І. Ковалів та ін. К. : Академія, 1997. 752 с.
51. Літературознавча енциклопедія / укл. Ю. І. Ковалів К.: Академія, 2007. Т. 2. 624 с.
52. Мариненко Ю. Топос ностальгії В. Домонтовича: повість «Без ґрунту». *Дивослово*. 2009. № 5. С. 47–52.
53. Мариненко Н. В. Інтелектуальна проза В. Петрова : жанрово-стильові особливості : автореф. ... канд. філол. наук : 10.01.01. Х., 2005. 20 с.
54. Марко В. П. Аналіз художнього твору: навч. посіб. Київ : Академвидав, 2013. 280с.
55. Марко В. ...І вічна таїна слова (шляхи аналізу художнього твору в середній школі) // ...І вічна таїна слова: Аналіз великого епічного твору: Посібник для вчителя / В. П. Марко, Г. Д. Клочек, В. Є. Панченко та інші. К.: Рад. школа, 1990. С.5–20.
56. Матвієнко С. Опосередковане зізнання: Віктор Петров та його «Особа Сковороди». *Слово і час*. 2002. № 10. С. 54–60.
57. Мірошниченко Л. Ф. Методика викладання світової літератури в середніх навчальних закладах: підручник. К.: Видавничий Дім «Слово», 2010. 432 с.

58. Медведєва О. «Апостоли» Домонтовича: вияв духовної сутності українського народу. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2010. № 10. С. 6–8.
59. Моклиця М. Модернізм як структура : Філософія. Психологія. Поетика. Луцьк, 2002. 365 с.
60. Наливайко Д. Мистецтво: напрямки, течії, стилі. К. : Мистецтво, 1981. 287 с.
61. Павличко С. Дискурс модернізму в українській літературі. К. : Либідь, 1999. 448 с.
62. Павличко С. На зворотному боці автентичності. Культурфілософія Петрова-Домонтовича-Бера (1946–1948). *Сучасність*. 1993. № 5. С. 111–125.
63. Павличко С. Роман як інтелектуальна провокація // Домонтович В. Доктор Серафікус. Без ґрунту. К. : Критика, 1999. С. 3–16.
64. Програма із української літератури. 10-11 клас. Профільний рівень. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/navchalni-programi-dlya-10-11-klasiv>
65. Поліщук О. Б. Позиція персонажа в українській постмодерній прозі. *Слово і час*. 2003. № 2. С. 70–74.
66. Ситченко А. Л. Навчально-технологічна концепція літературного аналізу. К., 2004. 110 с.
67. Пахаренко В. Поетика модернізму, авангардизму, постмодернізму. *Українська мова і література в середніх школах, гімназіях, ліцеях та колегіумах*. 2006. № 2. С. 50–56.
68. Рибалко Ю. Психоаналітичні паралелі в творчості В. Підмогильного та В. Домонтовича (на прикладі “Повісті без назви” і “Доктора Серафікуса”). *Слово і час*. 2002. № 10. С. 60–68.
69. Рубан Н. Синдром парадокса: Віктор Петров-Домонтович як персонаж української гуманітаристики. *Україна модерна*. *Слово і час*. 2015. № 5. С. 67–76.

70. Руденко С. Філософія історії Віктора Петрова. *Вісник Київського національного університету ім. Т. Г. Шевченка*. Серія : Філософія. Політологія. 2003. Вип. 57. С. 63–68.
71. Саєнко В. Синтез мистецтв і музика як літературний текст – доміанти поетики В. Домонтовича. *Наукові записки Кіровоградського педагогічного університету: Філологічні науки (літературознавство)*. Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2006. Вип. 64. Ч. 2. С. 154–164.
72. Синицька Н. Характерні ознаки інтелектуальної прози. *Слово і час*. 2003. № 11. С. 75–80.
73. Слоньовська О. В. Українська література (профільний рівень) : підручник для 11 класу закладів загальної середньої освіти / О. В. Слоньовська, Н. В. Мафтин, Н. М. Вівчарик. Київ : Літера ЛТД, 2019. 320 с.
74. Соловій Х. Психотип німфетки у творчості Віктора Петрова та Володимира Набокова. *Слово і час*. 2015. № 4. С. 70–76.
75. Ткаченко А. Мистецтво слова: Вступ до літературознавства. К. : ВПЦ «Київський університет», 2003. 448 с.
76. Ткаченко Р. Постаць вченого у романах В. Домонтовича «Доктор Серафікус» і В. Набокова «Пнін»: спільне й відмінне. *Українська література в загальноосвітній школі*. 2012. № 3. С. 10–12.
77. Ткаченко Р. Оповідання В. Домонтовича про вчених. *Українська мова і література в школі*. 2012. № 6. С. 57–61.
78. Токмань Г. Л. Методика викладання української літератури в старшій школі: екзистенціально-діалогічна концепція. К.: Міленіум, 2002. 320 с.
79. Чабан М. З роду Петрових. Матеріали до історії роду письменника В. Домонтовича (Віктора Петрова). К. : НаУКМА, 2012. 82 с.
80. Черненко О. Аналіз світоглядних принципів у прозі В. Домонтовича. *Сучасність*. 1994. № 5. С. 107–112.
81. Черненко О. Аналіз світоглядних принципів у прозі В. Домонтовича. *Сучасність*. 1994. № 5. С. 107–112.

82. Шевельов Ю. Шостий у гроні. В. Домонтович в історії української прози // Домонтович В. Без ґрунту. Повісті. К., 2000. С. 8–38.
83. Шерех Ю. Віктор Петров, як я його бачив // Україна. Українознавство і французьке культурне життя. Вип. II, зб. 9. Париж, 1953. С. 422–430.
84. Шульган О., Карпова С. Майстерність психологічного аналізу в романі В. Домонтовича «Без ґрунту». *Наукові записки Кіровоградського педагогічного університету* : Філологічні науки (літературознавство). Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2006. Вип. 64. Ч. 2. С. 264–271.

## ДОДАТКИ

### Конспект №1

**Тема:** Основні віхи життєвого і творчого шляху Віктора Домонтовича (Петрова). Художньо-естетичне тяжіння митця до угруповання неокласиків. В. Домонтович – один із фундаторів інтелектуальної урбаністичної прози в українській літературі

#### Компетентності:

**предметні:** *учень/учениця* знає основні віхи життєвого і творчого шляху письменника, визначає риси інтелектуальної урбаністичної прози; називає і вміє розрізняти різновиди авангардизму у літературі та різних видах мистецтва;

**ключові:** *учень/учениця* дискутує на літературні та публіцистичні теми, критично ставиться до висловлених думок;

**Емоційно-ціннісне ставлення:** *учень/учениця* усвідомлює важливість активної громадянської позиції

**Тип уроку:** урок засвоєння нових знань і розвитку на їх основі умінь і навичок

**Обладнання:** портрет В. Домонтовича, мультимедійна презентація «В. Домонтович», узагальнююча схема «Характерні риси інтелектуальної прози», узагальнююча схема «Особливості творчого методу В. Домонтовича»

### Зміст уроку

#### I. Актуалізація опорних знань

##### 1. Евристична бесіда

- Хто такі неокласики? Яких тем вони торкалися? Пригадайте, хто входив до цієї групи письменників?
- Що таке екзистенціалізм?
- Яку літературу, на ваш погляд, потрібно вважати інтелектуальною?
- Чим інтелектуальні твори відрізняються від масованих?

#### II. Повідомлення теми, мети, мотивація навчальної діяльності.

**Слово вчителя.** Якщо провести, як це зараз роблять, опитування перехожих на вулиці – чи знаєте ви українського письменника Віктора Петрова, переважна більшість відповість або не знаю, або Петров звався не Віктор, а Євген і створив разом з Ільфом образ Остапа Бендера.

По довгих роках замовчування у нас знову почали друкувати твори Віктора Петрова, постать якого залишається загадковою серед українських класиків ХХ століття. Його особиста біографія здається книжкою, з якої видерто найцікавіші сторінки.

Отже, тема нашого уроку: «Основні віхи життєвого і творчого шляху Віктора Домонтовича (Петрова). Художньо-естетичне тяжіння митця до угруповання неокласиків. В.Домонтович – один із фундаторів інтелектуальної урбаністичної прози в українській літературі».

Хто ж він Віктор Петров? Сьогодні ми дослідимо його, як письменника в три етапи.

На дошці: Віктор Домонтович → ? → ? → ? (на місці знаку питання, вчитель записує дослідження трьох етапів його біографії, після повідомлень груп учнів)

### **III. Сприймання і засвоєння нової навчальної інформації.**

#### **1. Вступне слово вчителя**

Віктор Петров (Домонтович), він же Домонтович, він же Бер – літератор, археолог, автор кількох інтелектуальних романів, претендент на звання першого українського постмодерніста. А також: зрадник, чекіст, колаборант. А також: незалежний мислитель і жертва режиму. Невловима особистість, що відкидала густу і довгу тінь.

#### **2. Робота з портретом**

- Зверніть увагу на портрет письменника. Опишіть його зовнішність.
- Подумайте, що в ній найбільше вражає?
- Як ви гадаєте, якою людиною був письменник? Якими рисами характеру наділений?

### **3. Робота в групах «Дослідження трьох етапів біографії письменника».**

**I група:** Найперше – це вчений із світовим іменем.

Віктор Платонович Петров народився 22 жовтня 1894 року в Катеринославі в сім'ї священника, ректора духовної семінарії. В 1918 році закінчив Київський університет. З 1919 року почав працювати в установах щойно створеної Академії наук України. В 1927 р. він очолив Етнографічно-фольклорну комісію Академії наук. В 1930 році за монографію про П. Куліша здобув ступінь доктора філологічних наук (в 1968 році став доктором історичних наук). Як літературознавець він досліджував творчість Шевченка, Гоголя, Сковороди, Марка Вовчка, Лесі Українки та інших українських письменників, діяльність Кирило-Мефодіївського братства, а також творчість низки західноєвропейських письменників. Петров був також істориком, археологом, етнографом і фольклористом. Статті з історії літератури він публікував під власним іменем, з інших наук під псевдонімом - Віктор Бер. З його історичних праць одна з найвизначніших – «Походження українського народу», в якій дослідник простежує українську історію з 5 тисячоліття до н.е.

Аналізуючи сьгоднішні етнографічні залишки, Петров віднаходить їхнє коріння в трипільській культурі, переконливо доводячи безперервність культуро-генезу на теренах України. Він проводив великі польові дослідження трипільських і скіфських поселень, відкрив низку важливих пам'яток. В 40-і роки ним створено працю про тотальне знищення української інтелігенції в совєцькій Україні. В 1968 році в Києві вийшла його книжка «Скіфи - мова і етнос», в 1972 році – «Етногенез слов'ян». Довгий час було непорушним твердження, що скіфи були іраномовним народом. Петров довів хибність цієї теорії.

**II група:** По-друге, Віктор Петров – це талановитий український письменник.

В українській літературі він започаткував новий жанр – романізовану біографію. Його перу належать біографічні повісті «Аліна й Костомаров», «Романи Куліша», а також біографічні оповідання про польського поета й мандрівника Вацлава Ржевуського, австрійського поета-символіста Райнера Марію Рільке та інших. Петров писав про Куліша, що кохана жінка для нього мала бути втіленням національної вроди і цноти, піснею й музикою рідного краю.

Три його біографічні повісті – про Марка Вовчка, Вінсента Ван-Гога і Франсуа Війона – залишились незакінченими. В центрі всіх його творів – головним чином приватне життя їх героїв. Він ставить за мету показати, як кохання виявляє особистісні риси цих видатних діячів культури, без яких їх образ був би неповним. Кілька художніх творів В. Домонтовича (це літературний псевдонім В. Петрова) присвячено зображенню українського суспільства 20-х – початку 30-х років. Зокрема, в повісті «Без ґрунту», де подано художній зріз культурного життя дореволюційного Катеринослава, за деякими персонажами вгадуються реальні постаті Дмитра Яворницького, Миколи Філянського, Миколи Реріха. Спогади про неокласиків, серед яких В. Петров був єдиним прозаїком, та інших відомих діячів культури 20-х років стали темою нарисів В. Домонтовича «Болотняна лукроза». Всього він написав 5 повістей і близько 30 оповідань, новел, есе.

**II група:** І все ж найзагадковішим і майже недослідженим є третє обличчя Віктора Петрова. Він ще був, як кажуть, бійцем невидимого фронту. Війну він зустрів на посаді директора інституту українського фольклору. «Український історичний журнал» (№3 за 1969 р ) писав, що на війні «він виконав свій громадський обов'язок сумлінно і до кінця, не раз ризикуючи життям у глибокому ворожому тилу як розвідник». За цю діяльність він в 1956р. був нагороджений орденом Вітчизняної війни I ступеню. Петров був знавцем класичних і нових мов, зокрема, досконало – німецької. Тому в лютому 1942 року він був перекинутий через лінію фронту. В Харкові він з'явився в німецькому однострої, включився в тамтешнє культурне життя,



створив і редагував журнал «Український засів», в якому він опублікував свою останню повість «Без ґрунту», розпочату ще в довоєнному Києві (окремою книжкою вийшла в Мюнхені), виступав з науковими доповідями на конференціях і літературних вечорах. На конференції українських письменників в Харкові Петров заявив: «Ми живемо в епоху криз і катастроф, катаклізмів і воєн, і саме це стає умовою для відродження української поезії».

Влітку 1942 року він з'явився в Севастополі – невдовзі після його захоплення німецькими військами (це була його друга поява в Севастополі, вперше він тут був в 1930 році, був також в Ялті). Після Севастополя Петров побував в Києві, Кременчуці, та інших містах України. В Києві він співробітничав з Олегом Ольжичем, котрий високо цінував літературний і науковий таланти Петрова, котрий знав його батька О. Олеся. В 1943 році він керував кафедрою етнографії Українського наукового інституту у Львові, в 1944-1945рр. працював співробітником Українського наукового інституту в Берліні. Улас Самчук писав, що Петров в Берліні ходив в однострої німецького офіцера.

Потім до 1949 р. він мешкав в Мюнхені, де редагував щомісячний журнал літератури, мистецтва і критики «Арка», був професором Українського Вільного університету, читав в Богословській академії патрологію.

У 1949 р. Петров залишив Західну Німеччину. Про це в українській емігрантській пресі з'явилося таке повідомлення «18 травня 1949 року за таємничих обставин зник визначний вчений і письменник Віктор Петров(Домонтович)».

Прибувши до Москви він почав працювати в Інституті археології. В 1954 р. виходить другий том його праці «Раскопки в Нижнем Поднепровье». В 1956 році він повернувся до Києва, де посів посаду старшого наукового співробітника Інституту археології Академії наук України – завідуючого архівом. У 1957 році, коли Петрова закінчили «перевіряти», він одружився з

Софією Федорівною Зеровою, вдовою видатного українського поета і вченого-літературознавця Миколи Зерова, знищеного більшовиками в 1941 р. Вони приятелювали ще з 1920 р. В 1969 році Віктор Платонович Петров помер за письмовим столом, кількох місяців не доживши до свого 75-річчя. Залишився незакінчений словник пруської мови – литовського племені прусів. Після цього він збирався стати за мемуари. Яка шкода, що він не встиг їх написати!

#### **4. Бесіда за прослуханим матеріалом**

- Коли, де і в якій родині з'явився на світ майбутній письменник?
- Яким чином батьки вплинули на формування світогляду митця?
- Яку освіту здобув В. Домонтович?
- Назвіть тематику перших творів автора?
- Розкрийте політичні погляди і політичну діяльність В. Домонтовича.
- Охарактеризуйте його літературну діяльність. До яких літературних напрямів відноситься його творчість?

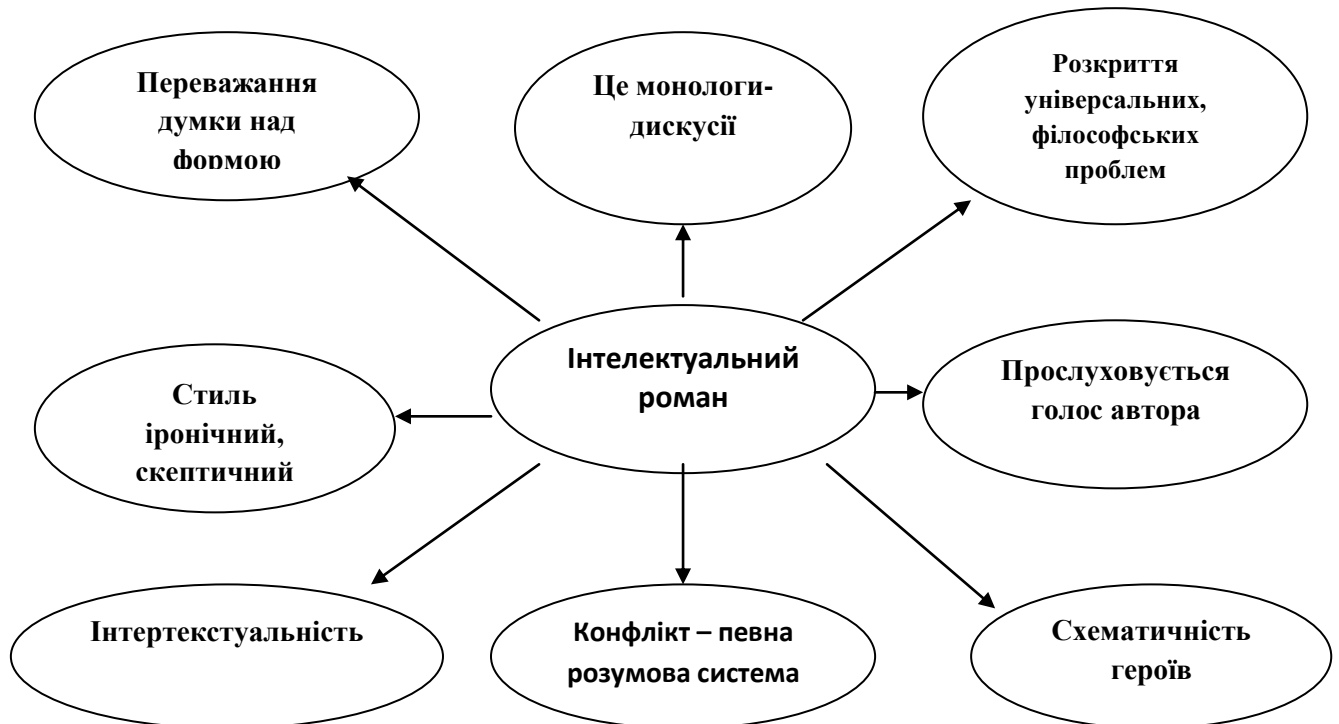
#### **5. Повідомлення учня на тему «Цікаве про письменника»**

«У спогадах Шевельова збереглася картина Петрова у процесі писання. Він міг писати навіть у найменш відповідних для того обставинах. Приміром, у товаристві, коли виникала перерва в розмові, Петров витягав з кишені малі картки паперу, й на одній з них записував речення, довго думаючи й пильно добираючи слова (іноді міг годинами думати над відповідним словом). Коли речення на картці було готове, він відкладав його і брався за наступну картку. Як мало хто в українській прозі, Петров писав “зі скрупульозністю годинникаря, що працює над мініатюрним годинником”. Його письмом (за неокласичним ідеалом) ніколи не володіла пристрасть натхнення, а зосереджена критична напруженість думки».

#### **6. Робота з теоретико-літературним поняттям**

Інтелектуальна проза – це різновид роману, в якому увагу зосереджено на аналізі певної інтелектуальної проблеми та на внутрішньому світі персонажа.

## 7. Складання узагальнювальної схеми «Характерні риси інтелектуальної прози»



## 8. Розповідь учителя про В. Домонтовича – творця інтелектуальної прози.

В. Домонтович – творець інтелектуальної прози. В українській літературі він започаткував новий жанр «романізовану біографію». Його перу належать біографічні повісті «Аліна і Костомаров», «Романи Куліша», а також біографічні оповідання про польського поета й мандрівника Вацлава Ржевуського, австрійського поета-символіста Райнера Марію Рільке. Кілька художніх творів письменника присвячено зображенню українського суспільства 20-30-х років. Це твори «Без ґрунту» і «Дівчина з ведмедиком».

## 9. Складання узагальнюючої схеми «Особливості творчості В. Домонтовича»

*Особливості творчого методу В. Домонтовича*

- ідеї творчості близькі художнім новаціям неокласиків;
- прихований інтелектуалізм та парадоксальність;
- приналежність романістики до інтелектуально-філософської прози;

- персонажі – це авторські складні розгорнуті метафори, гротескні або схематичні;
- інтертекстуальність, використання ремінісценцій, цитат та інших запозичень;
- неоднозначна імпліцитна проблематика;
- парадокс – один із основних художніх засобів зображення дійсності та характеристики персонажів;
- застосування екзистенційних мотивів: приреченість людського існування, перебування особистості в «межовій ситуації», песимізм світобачення і світовідчуття героя.

#### **IV. Підсумок уроку**

##### **1. Підсумкова бесіда**

- Які факти із життя і творчості Віктора Петрова (В. Домонтовича) найбільше вас зацікавили?
- Схарактеризуйте внесок письменника в українську літературу та його творчу манеру.
- Поясніть, що зближувало В. Домонтовича з неокласиками.
- Назвіть твори, написані В. Домонтовичем. Який найбільше зацікавив саме вас?
- Чому українська діаспора пробачила письменнику і науковцю співпрацю з НКВС?
- Розкрийте взаємозв'язок між науковими дослідженнями та художніми творами В. Петрова-Домонтовича.

#### **V. Оголошення і коментар домашнього завдання**

1. Опрацювати статтю в підручнику (с. 76).
2. У зручній для вас формі (текст, план, таблиця, схема) складіть опорний конспект для розповіді про життєвий і творчий шлях В. Домонтовича.

### **Урок №2**

**Тема: «Дівчина з ведмедиком» – філософсько-інтелектуальна**

**повість про інтелігенцію Києва 20-30 років ХХ століття. Зіна Тихменєва як представниця національної еліти, втілення нового способу життя, переконань, уявлень та прагнень**

**Компетентності:**

**предметні:** учень/учениця називає і вміє розрізняти різновиди авангардизму в літературі та різних видах мистецтва; пояснює причини «несвоєчасності» прочитання роману сучасниками;

**ключові:** учень/учениця висловлює міркування з приводу змісту твору, порушених проблем, проводить аналогії із сучасним життям; веде діалог із текстом (автором, героями); задає запитання, прогнозує зміст тощо; визначає роль прочитаного для особистісного і читацького розвитку;

**Емоційно-ціннісне ставлення:** учень/учениця усвідомлює важливість активної громадянської позиції

**Тип уроку:** урок засвоєння нових знань і розвитку на їх основі умінь і навичок

**Обладнання:** фрагмент п'єси за мотивами роману В. Домонтовича «Дівчина з ведмедиком», узагальнювальна схема-опора «Особливості роману В. Домонтовича «Дівчина з ведмедиком»», відеофрагмент із кінофільму «Папіросниця з Моссельпрому»

## Зміст уроку

### I. Актуалізація опорних знань.

#### Бесіда на повторення

- Назвіть справжнє ім'я та прізвище письменника.
- Де і коли він народився? Хто складав його найближче оточення?
- Назвіть найважливіші моменти із життя автора?
- Який жанр літератури був його найулюбленішим?
- Назвіть його найвідоміші твори. Охарактеризуйте їх.
- Коли побачив світ перший роман митця за його визначенням – повість
- Якою була його назва чи мав він підзаголовок

## **II. Повідомлення теми, мети, мотивація навчальної діяльності.**

Сьогодні на уроці ми продовжуємо вивчати творчість В. Домонтовича і почнемо аналізувати один із перших його романів – філософсько-інтелектуальний твір «Дівчина з ведмедиком». Отже, темою нашого уроку є: ««Дівчина з ведмедиком» – філософсько-інтелектуальна повість про інтелігенцію Києва 20-30 років ХХ століття. Зіна Тихменєва як представниця національної еліти, втілення нового способу життя, переконань, уявлень та прагнень.

Протягом уроку ми з вами розкриємо творчу історію роману, окреслимо його ідейно-тематичне спрямування, визначимо проблематику, охарактеризуємо образ Зіни Тихменєвої, розкриємо її погляди на життя, визначимо причини трагічної долі дівчини.

## **III. Сприймання і засвоєння нової навчальної інформації.**

### **1. Вступне слово вчителя.**

На літературний вік В. Домонтовича припадає два десятиліття, за які написано п'ять повістей і близько 30 оповідань, новел, есе. Ця невеличка за обсягом прозова спадщина засвідчує непересічний талант оригінального письменника. Хронологічно проза В. Петрова вкладається у два періоди: кінець 20-х і початок 30-х років; на 40-ві припадає більшість оповідань, новел, есе, публіцистика. З погляду жанрового поділу теж визначаються дві групи: романізовані історико-біографічні твори та психологічна проза.

У наші дні зацікавлення творчою спадщиною В. Домонтовича лише зростає. Особливу популярність має його роман «Дівчина з ведмедиком». Щойно він побачив світ 1928 р., як офіційні літературні критики одразу зарахували його до «дрібнобуржуазної, поміщицької літератури», що не відповідала інтересам нового комуністичного суспільства.

### **2. Бесіда на первинне сприймання твору**

- Чи було цікаво (нецікаво) читати твір і чому?
- Чи зіштовхувалися ви з труднощами під час читання? Чи все вам було зрозумілим? Трудність у сприйнятті роману полягає в тому, що цей роман

належить до нового для української літератури типу інтелектуального роману, будучи одночасно й психологічним твором

### **3. Робота над ідейно-тематичним змістом твору**

Тема – зображення життя київських інтелігентів у 1920-х роках.

Ідея – людська поведінка ірраціональна, не керована логікою невпинного поступу.

Проблематика твору – людина і доля, людина і епоха, людина і суспільство, сенс людського життя, любов і ненависть, кохання і материнська самозреченість, місце і роль жінки в суспільстві.

### **4. Робота над складанням узагальнювальної схеми-опори «Особливості роману В. Домонтовича «Дівчина з ведмедиком»»**

**Особливості роману В. Домонтовича «Дівчина з ведмедиком»**



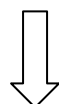
Розповідь ведеться від першої особи



Події розгортаються в різних часових і просторових вимірах



Одна головна сюжетна лінія



Зображення трьох міст – Київ, Москва, Берлін



Наявний елемент гри

### **5. Творче завдання «Думка літературознавця»**

*Завдання: уявіть себе вченим-літературознавцем. Поясніть, які ви розумієте зміст запропонованої фрази.*

««Дівчину з ведмедиком» можна прочитати як захопливий і доволі екстравагантний любовний роман. Але водночас це й роман про ірраціональність історії, про зміну культурних орієнтацій і про трагічну розколотість людини, якій випало жити в кризову добу. У «Дівчині з

ведмедиком» проблема зміни культурно-історичних епох інтерпретується, зокрема, як проблема стилю. Стилю життя, побуту, людських взаємин, навіть і стилю кохання».

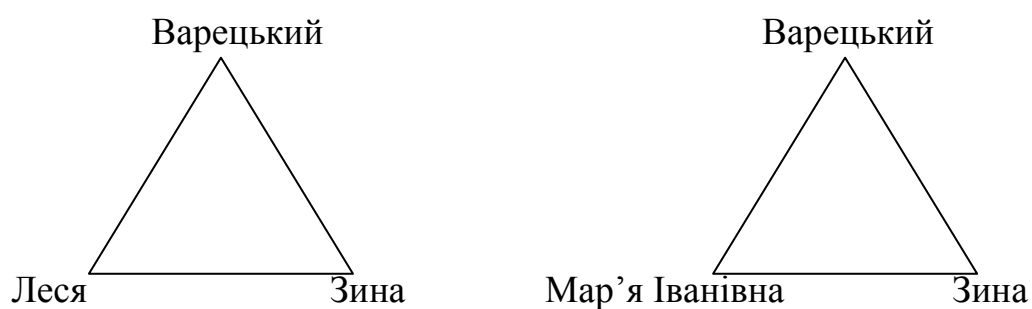
### **6. Робота над аналізом образу Зини**

- Чому роман має назву «Дівчина з ведмедиком»?
- Якою постає перед нами Зина? Знайдіть у тексті роману відповідні цитати.
- У якій родині виховувалася Зина? Розкажіть про її батька, матір і старшу сестру.
- За яких обставин відбулося знайомство Зини із Іполитом Варецьким?
- Які стосунки у них склалися як у вчителя і учениці? Опишіть поведінку Зини під час занять.
- Коли їхні взаємини стали міцнішими? Чи правді Зина покохала Варецького?
- Які кроки робить Зина, щоб звабити Зарецького?
- Чому вона відмовляє йому в шлюбі?
- Чому герой в останню свою зустріч із Зиною не впізнав її?
- Дослідник Ю. Шевельов уважав, що серед численних літературних відступів «Дівчини з ведмедиком» один із найсуттєвіших – це епізод про мессіра д'Орко з «Володаря» Мак'явеллі. Що ця історія допомагає зрозуміти в стосунках Іполита Михайловича і Зини?
- Що дозволяють зрозуміти історії Стефана Хоминського, Миколи Буцького, вагітної жінки та її мами.
- Поміркуйте, чому Зина любила відпливати далеко в море, щоб ледве видно було берегову лінію.
- Чи змінюється враження від сприйняття образу героїні на початку твору і в кінці?
- Який повчальний зміст вкладає В. Домонтович у цей образ?

### **7. Виконання творчого завдання «Кохання – рушійна сила»**

Завдання: поясніть любовні трикутники, наявні в романі.





## 8. Перегляд відеофрагменту фільму «Папіросниця з Моссельпрому»

Завдання: використовуючи інтернет, перегляньте фрагмент фільму «Папіросниця з Моссельпрому» (згаданого в «Дівчині з ведмедиком») про сцену в ресторані. Які саме прийоми кінематографа використав Домонтович для візуального зображення аналогічної сцени в його романі?

### 9. Розв'язання проблемних запитань

- Чи мають право на життя роздуми Зини про вільне кохання та недоцільність шлюбу?
- Які мотиви були у Зининого рішення віддатися двірникові?
- Як розцінювати її самогубство та намагання застрелити Іполита?

## IV. Підсумок уроку

### 1. Підсумкова бесіда

- Що вас найбільше вразило у творі «Дівчина з ведмедиком»?
- Як ви думаєте, для якої вікової групи адресував свій твір В. Домонтович.
- Подумайте, чи варто цей твір вивчати в школі?
- Чого твір може навчити підлітків?

## V. Оголошення і коментар домашнього завдання

1. Вивчити теоретичний матеріал про жанр інтелектуального роману.
2. Підібрати цитати до характеристики образу Іполита Варецького.